

แนวความคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการศึกษาแนวความคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องในบทนี้ จะเป็นการศึกษาเพื่อเป็นแนวทางในการนำมาประยุกต์ใช้ ในการทำวิทยานิพนธ์ โดยจะแบ่งการศึกษาออกเป็นหัวข้อดังนี้

- 2.1 ความหมายของเมือง
- 2.2 ทฤษฎี และแนวความคิดเกี่ยวกับเมือง และ วิวัฒนาการของเมือง
- 2.3 บทบาทและหน้าที่ของเมือง
- 2.4 แนวความคิดเกี่ยวกับการวางแผนและพัฒนา
- 2.5 แนวความคิดเกี่ยวกับพรมแดน หรือชายแดน และเขตแดนระหว่างประเทศ
- 2.6 แนวความคิดเกี่ยวกับการท่องเที่ยว

สืบเนื่องมาจากสถานการณ์ ภาวะเศรษฐกิจของโลกในปัจจุบัน ได้มีการเปลี่ยนแปลงไปจากอดีตมาก โดยเฉพาะในช่วงการพัฒนาตามแผนพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 8 (พ.ศ.2540-2544) จึงจำเป็นต้องมองวิสัยทัศน์ในระยะสั้นและระยะยาวที่เหมาะสม ทำให้ประเทศไทยต้องมีการปรับเปลี่ยน การพัฒนาให้สอดคล้อง กับสถานการณ์ดังกล่าว ส่งผลให้ “เมือง” ซึ่งเป็นอนุภาคเล็กๆ จำเป็นต้องมีการเปลี่ยนแปลงตามไปด้วย เพราะเมืองเป็นพื้นฐานการพัฒนาในระดับท้องถิ่นของประเทศไทย ซึ่งเปรียบเสมือน ตัวแทนในพื้นที่ ที่ทำหน้าที่ได้อย่างสมบูรณ์ที่สุดในขณะนี้ เพราะฉะนั้น จำเป็นต้องมีการวางแผนอย่างรอบคอบในการพัฒนาเมืองไปในทิศทางที่ต้องการ และสอดคล้องกับทุกสิ่งทุกอย่างในพื้นที่อย่างลงตัว

2.1 ความหมายของเมือง

มีผู้ให้นิยามความหมายของ “เมือง” ไว้มากมายไม่ว่าจะเป็นทางด้านรัฐศาสตร์ สังคมวิทยา และทางด้านผังเมือง จึงพอที่จะทำการสรุปเฉพาะที่ได้ให้ความหมายไว้อย่างกว้าง ๆ ดังนี้¹

Meadows (1975) ได้ให้ความหมายของ “เมือง” ว่า จะต้องมิสภาพความเป็นเมือง (Urbanism) และ มีกระบวนการของความเป็นเมือง (Urbanization) โดยให้คำจำกัดความดังต่อไปนี้

สภาพความเป็นเมือง (Urbanism) คือ ปรากฏการณ์ทางวัฒนธรรม ซึ่งเกิดมาจากปฏิกริยาตอบโต้ระหว่าง กระบวนการทางวิชาการ และ กระบวนการทางสังคม เป็นรูปแบบที่มีอยู่ซึ่งเกี่ยวข้องกับ สิ่งต่างๆ ดังนี้ คือ

- 1.) เป็นที่รวมของคนหลายกลุ่ม หลายเชื้อชาติ

¹ จารุวรรณ อารมเกียรติ, การศึกษาการเจริญเติบโตของชุมชนของชุมชนในจังหวัดปทุมธานี กรณีศึกษา : การใช้ประโยชน์ที่ดินชุมชน ประชารัฐโดยและคลองบางหลวง (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ สาขาวิชาการวางแผนภาคและเมือง บัณฑิตมหาวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2530), หน้า 7-8

- 2.) มีแรงงานที่เชี่ยวชาญ เฉพาะประเภทในระดับสูง
- 3.) มีกิจการอื่นที่ไม่ใช่การเกษตร
- 4.) เป็นตลาดทางเศรษฐกิจ
- 5.) เป็นที่ที่มีปฏิริยาตอบโต้ระหว่างการเปลี่ยนแปลง และวิวัฒนาการ ต่าง ๆ การอนุรักษ์ วัฒนธรรม
- 6.) เป็นที่ที่มีพัฒนาการของความก้าวหน้าทางวิชาการและศิลปะ
- 7.) เป็นศูนย์กลางโครงสร้างของรัฐบาล

กระบวนการของความเป็นเมือง (Urbanization) คือ กระบวนการซึ่งเกิดดังนี้

- 1.) คุณค่าของเมืองถูกแผ่ขยายออกไป
- 2.) มีการเคลื่อนย้ายของประชากรออกจากชนบทสู่เมือง
- 3.) รูปแบบของพฤติกรรมถูกเปลี่ยนแปลงให้มีลักษณะเหมือนคนเมือง

คำรบลักษณะ สุรัสวดี (2524) ให้นิยามของคำว่า “เมือง” คือ สถานที่ซึ่งมนุษย์มาตั้งถิ่นฐาน เพื่อรวมกันดำเนินกิจการของกันและกัน จนมีสภาพสามารถพึ่งกันเองจนทดแทนสิ่งที่ขาดของกันและกัน จึงต้องอยู่ใกล้กันจนเกิดมีศูนย์กลางติดต่อ หรือ ศูนย์กลางเมืองย่านที่พักสิ่งเอื้ออำนวยความสะดวกต่างๆ เช่น ระบบสาธารณูปโภค ระบบสาธารณูปการ กฎข้อบังคับ ในการอยู่รวมกันอย่างผาสุกและระบบเศรษฐกิจ อันเป็นสื่อในการแลกเปลี่ยนในวงกว้างของชุมชนเมืองนั้น

ในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525 กล่าวไว้ว่า “เมือง” หมายถึง แดนประเทศ จังหวัด หรือ เขต ซึ่งเป็นที่ตั้งชุมชนและเป็นที่ตั้งศาลากลางจังหวัด กับทั้งได้มีคำอธิบายเพิ่มเติมไว้ด้วย อีกว่า ถ้าเป็นเมืองใหญ่ หมายถึง เขตภายในกำแพงเมือง แต่โดยทั่วไปแล้ว เมือง จะหมายถึง พื้นที่ในเขตเทศบาลทั้งหมด

วรุฒิ หิรัญรักษ์ (2532) กล่าวไว้ในเอกสารการสอนชุดวิชาเศรษฐศาสตร์ ภูมิภาคเมืองของมหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช ไว้ว่า “เมือง” เป็นเขตชุมชนที่มีประชากรอาศัยอยู่อย่างหนาแน่น เมืองเป็นเขตที่มีความเจริญกว่าบริเวณรอบนอกที่เป็นชนบท ประชากรที่อยู่อาศัยอยู่ในเมืองส่วนใหญ่จะประกอบอาชีพที่มีใช้เกษตรกรรม เมืองเป็นศูนย์กลางของการผลิตการจำหน่ายสินค้าและการบริการ ตลอดจนเป็นศูนย์กลางของตลาด และปัจจัยการผลิตที่สำคัญ เช่น แรงงาน และทุน เมืองจะเป็นศูนย์กลางของการคมนาคมขนส่ง การติดต่อสื่อสาร การบริหาร การปกครอง และศิลปวัฒนธรรมต่างๆ และเมื่อพิจารณาในแง่ของการปกครองเมืองจะต้องมีอาณาเขตที่แน่นอน เช่น การประปา การระบายน้ำเสีย การกำจัดขยะมูลฝอย เป็นต้น

สวาท เสนานรงค์ (2524 : 2) ชุมชนเมือง เป็นพื้นที่ที่มีการรวมกลุ่มของอาคาร บ้านเรือนที่ตั้งเรียงรายติดต่อกัน โดยไม่มีพื้นที่ว่างสำหรับทำการเกษตรขวางกั้น ประชากรเมืองมากกว่าสองในสามส่วน

ของประชากรทั้งหมดประกอบอาชีพ ด้านการค้า และบริการ ประชากรส่วนใหญ่มีที่ทำงาน และสถานที่พักอาศัยอยู่ในเมืองหรือในย่านชุมชน

วันชัย ริมวิทยากร (2528 : 2) “เมือง” คือ การรวมตัวกันอย่างถาวรของประชากรในพื้นที่หนึ่ง เพื่อสร้างมาตรฐานความเป็นอยู่ให้ดีขึ้น โดยมีวัตถุประสงค์ของการรวมตัว เพื่อเพิ่มผลผลิตของบุคคลและเพื่อให้เกิดสินค้าและบริการมากขึ้น ในด้านการผลิต การรวมตัวของบุคคลและหน่วยผลิต จะมีรูปแบบการผลิตที่มีความชำนาญ เฉพาะอย่างมากขึ้น การอยู่รวมกันอย่างหนาแน่น ทำให้เกิดตลาดขนาดใหญ่ มีผลผลิตหลากหลาย และลักษณะที่สำคัญที่สุดของเมือง คือ ความสะดวกเป็นปัจจัยสำคัญในการเพิ่มผลผลิตและระบบตลาดที่มีประสิทธิภาพ

ประจักษ์ สกุนตะลักษณ์ (2532 : 403) และนำพวลัย กิจรักษ์กุล ให้ความหมายเมืองที่คล้ายคลึงกันว่า “เมือง” หมายถึง เขตชุมชนที่มีประชากรตั้งถิ่นฐานอาศัยอยู่รวมกันหนาแน่น มีอาณาเขตที่แน่นอนและประกอบกิจกรรมทางเศรษฐกิจ มีความเจริญมากกว่าบริเวณรอบนอก ที่เป็นชนบท ประชากรที่อาศัยอยู่ในเมืองประกอบอาชีพที่มีใช้เกษตรกรรม เมืองเป็นศูนย์กลางของการผลิต การจำหน่ายสินค้าและบริการ ตลาดปัจจัยการผลิต การคมนาคมขนส่ง และการติดต่อสื่อสาร การบริหารการปกครอง ศิลปวัฒนธรรม และการบริการสาธารณสุขประเภทต่างๆ

ได้มีนักวิชาการได้ให้ความเห็นว่า “เมือง” ควรประกอบไปด้วยหลักเกณฑ์ ดังต่อไปนี้ (บังเอิญ เจริญสุข : 8-9)

- **จำนวนประชากร (Population)** บริเวณที่เป็นเมือง ต้องมีประชากรมาก พอสมควร ซึ่งในแต่ละประเทศได้กำหนดไว้ต่างกัน เช่น เดนมาร์ก กำหนดไว้ว่า เขตเมืองต้องมีประชากรไม่ต่ำกว่า 200 คน ., ไอร์แลนด์ ไม่ต่ำกว่า 300 คน . ฝรั่งเศส ไม่ต่ำกว่า 2,000 คน. สหรัฐอเมริกา ไม่ต่ำกว่า 2,500 คน และกรีซ ไม่ต่ำกว่า 10,000 คน เป็นต้น

สำหรับประเทศไทย “เมือง” ในขอบเขตการปกครองส่วนท้องถิ่นกำหนดได้ว่า ประชากรในเขตเทศบาลนครมีประชากรตั้งแต่ 50,000 คนขึ้นไป

- **ความหนาแน่นของประชากร (Density)** เป็นการศึกษาจำนวนประชากรต่อพื้นที่ที่ประชากรอาศัยอยู่ ในประเทศไทยกำหนดไว้ว่า เทศบาลนครและเทศบาลเมือง มีความหนาแน่นของประชากร 3,000 คนต่อตารางกิโลเมตร เทศบาลตำบลและสุขาภิบาลไม่ได้ระบุในกฎหมาย

- **ลักษณะการประกอบอาชีพ (Function)** ของประชากรเมือง ส่วนใหญ่จะเป็นอาชีพในภาคอุตสาหกรรม และภาคบริการ หรือภาคทฤษฎีและดัตตีอุมิ ซึ่งจะสัมพันธ์กับประชากรในด้านการให้บริการและการแปรรูปผลผลิตทางการเกษตร ในขณะที่คนในชนบทประกอบอาชีพในภาคเกษตรกรรม หรือภาคปฐุมุมิเป็นผู้ผลิตสินค้าประเภทอาหารสดเลี้ยงคนในเมือง

นอกจากหลักเกณฑ์ดังกล่าวข้างต้นแล้ว นักวิชาการบางท่านยังมีความเห็นว่า “เมือง” ควรมีองค์ประกอบอื่นอีก เช่น เมืองต้องมีบริการสาธารณะที่เป็นการใช้จักรกล (Mechanical Infrastructure) เช่น ระบบระบายน้ำ การกำจัดน้ำเสีย การประปา เป็นต้น อันเป็นหน้าที่ของรัฐที่จะจัดทำให้ เมืองต้องมีสัญลักษณ์ของความมั่นคง (A Symbol of wealth) ซึ่งมักปรากฏให้เห็นทางกายภาพ หรือ สัญลักษณ์ประจำเมือง ดังเช่น นครปารีส มีหอคอยไอเฟล นครนิวยอร์กมีเทพีเสรีภาพ นครซานฟรานซิสโก มีสะพานโกลเดนเกต เป็นสัญลักษณ์ประจำเมืองของแต่ละเมือง และเมืองจะต้องมีลักษณะการดำรงชีพอย่าง มีระเบียบแบบแผน มีระเบียบกฎเกณฑ์สำหรับยึดถือปฏิบัติ เป็นต้น

พิชิต พิทักษ์เทพสมบัติ และ สุนันทา สุวรรณโณดม (2528) ได้ให้ความหมายของเมืองว่า โดยทั่วไปจะเมืองประกอบด้วย²

- เป็นอาณาบริเวณพื้นที่ธรรมชาติส่วนหนึ่ง ซึ่งมีประชากรเป็นโครงสร้างพื้นฐาน
- จำนวนประชากรที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ในพื้นที่ มีขนาดและสัดส่วนต่อขนาดที่ดิน ในลักษณะที่ถือได้ว่าหนาแน่น หรือค่อนข้างหนาแน่น
- มีขอบเขตที่แบ่งแยกพื้นที่ส่วนนี้ออกจากพื้นที่ชนบท โดยอาศัยกฎเกณฑ์ทางด้านกายภาพ เศรษฐกิจ สังคม ประชากร การเมืองการปกครองหรือ ขอบเขตทางภูมิศาสตร์
- ประชากรอยู่อาศัยในพื้นที่ที่มีวิถีการดำรงชีวิต ในลักษณะของคนเมืองตัวอย่าง เช่น ในเรื่องการประกอบอาชีพ ซึ่งบุคคลส่วนใหญ่จะต้องประกอบอาชีพนอกภาคเกษตรกรรม

ในทัศนะของนักประวัติศาสตร์ บริเวณ “เมือง” ที่น่าสนใจนั้นจะเป็นบริเวณเฉพาะแห่งซึ่งส่วนมากเป็นเมืองใหญ่ ๆ ทั้งนี้เพราะมุ่งหมายเพื่อจะพิสูจน์ความเป็นมาในอดีต โดยอาศัยประวัติศาสตร์ของเมือง หรือเพื่อที่จะอธิบายถึงเมืองนั้นตามทฤษฎีทางประวัติศาสตร์

ในทัศนะคติของนักบริหาร “เมือง” หมายถึง ขอบเขตการปกครอง ควบคุมตามกฎหมายหรือแบบลักษณะขององค์การปกครองบริหาร ทั้งนี้เพราะมุ่งหมายเพื่อวางนโยบายในการพัฒนาหรือปรับปรุงแก้ไข ปัญหา ของชุมชนเท่าที่อยู่ในเขตรับผิดชอบ

ในทัศนะของนักปรัชญา “เมือง” เป็นแต่เพียงการบรรยายความรู้สึกที่มีต่อชุมชนว่า ดี เลว ดังเช่นที่นักปราชญ์ อริสโตเติล กล่าวไว้ว่า “The good life can only be lived in the city” หรือที่นักประพันธ์ Shelly กล่าวไว้ในบทประพันธ์ของตนว่า “Hell is a city much like London”

ในทัศนะของนักภูมิศาสตร์ หรือ นักมนุษยวิทยา คำว่า “เมือง” หมายถึง เฉพาะ การศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับพฤติกรรมของชุมชน ซึ่งนิยามคำว่า “เมือง” คือ เป็นจุดศูนย์กลางของมนุษย์ ในการครอบ

² วรุณี นิรุญรักษ์, เศรษฐศาสตร์ภูมิภาคและเมือง, เอกสารการสอนสาขาวิชาเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์จุฬารัตน, 2532) 2:402

ครอง อยู่อาศัยและการพัฒนาที่ดินโดยเฉพาะในด้านทำเลที่ตั้ง การจำแนกแจกแจงพื้นที่และการเปลี่ยนแปลงขนาดที่ตั้งและสภาวะภายในชุมชนและ “เมือง” เป็นคำแสดงความสัมพันธ์เกี่ยวโยงกันระหว่างมนุษย์กับท้องถิ่น

2.2 ทฤษฎีและแนวความคิดเกี่ยวกับเมืองและวิวัฒนาการของเมือง

สวาท เสนานรงค์ (2524 : 6) การก่อตัวของเมืองเกิดจากแนวคิดที่สำคัญ 3 ประการ

- 1.) “เมือง” จะก่อตัวขึ้นในตำแหน่งที่มีความสะดวกในการคมนาคมติดต่อ โดยเฉพาะบริเวณชุมทางที่มีการคมนาคมขนส่งต่างชนิดมารวมกัน ก่อให้เกิดแรงดึงดูดให้ประชากรอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐาน ขยายจนเป็นชุมชนขนาดใหญ่ โดยมีกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่สำคัญ คือ การค้า และการบริการ
- 2.) “เมือง” จะก่อตัวขึ้นในตำแหน่ง หรือทำเล ที่มีสภาวะแวดล้อมทางกายภาพที่เหมาะสม และเอื้ออำนวยต่อการดำรงชีวิตของประชากรในชุมชนนั้นๆ
- 3.) มนุษย์มีความรู้ความสามารถวิธีการและเทคโนโลยี สามารถปรับสภาพพื้นที่ธรรมชาติที่ขาดความเหมาะสมให้เป็นพื้นที่ที่เหมาะสมแก่การตั้งถิ่นฐานได้

Hagget (1972) พัฒนาการของเมืองเริ่มแรกหลายแห่งของโลกเกิดขึ้นบริเวณลุ่มน้ำต่างๆ ในช่วงเวลาใกล้เคียงกัน โดยมีปัจจัยที่เอื้ออำนวย ดังนี้

- 1.) องค์กรประกอบด้านกายภาพ คือ ชุมทางการคมนาคมและลุ่มน้ำต่าง ๆ
- 2.) การเปลี่ยนแปลงทางเทคโนโลยี โดยเฉพาะอย่างยิ่งการปฏิวัติทางการเกษตร ทำให้เกิดผลผลิตส่วนเกิน
- 3.) กระบวนการทางสังคม มีการจัดระเบียบและเกิดสถาบันทางสังคมขึ้น
- 4.) ระบบการแบ่งแรงงาน เกิดอาชีพใหม่ขึ้นภายในเมืองแทนการเกษตร เมืองมีความหลากหลายของกิจกรรมและอาชีพของผู้คนที่อาศัยอยู่ในเมือง
- 5.) รูปแบบการใช้ที่ดินภายในเมือง แตกต่างจากชนบทโดยรอบ กิจกรรมแต่ละประเภทภายในเมืองมีทำเลที่ตั้งเฉพาะกิจกรรม
- 6.) ความหนาแน่นของประชากรเมือง เป็นแหล่งรวมประชากรจำนวนมากและมี ความหนาแน่นประชากรสูง

Herbert and Tomas (1982 : 52) ปัจจัยสำคัญที่สุดในการกระตุ้นให้เกิดเมืองในสมัยเริ่มแรก คือ ผลผลิตส่วนเกิน ซึ่งเป็นผลผลิตที่เหลือเกินระดับความต้องการของผู้ผลิตหรือเกษตรกรในชนบท และสามารถนำส่วนเกินไปเลี้ยงดูผู้ที่ประกอบอาชีพอื่นซึ่งมิใช่เกษตรกรในเขตเมือง เมืองจึงเติบโตได้โดยอาศัยการค้าจากผลผลิตทางการเกษตร

Sjoberg (1965 : 16) ปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดเมือง เนื่องจากมนุษย์รู้จักตั้งหลักแหล่งเป็นที่แน่นอน และสามารถผลิตอาหารได้มากมาย รู้จักการเก็บอาหารไว้ในยามจำเป็น นอกจากนั้นยังสามารถขีด

เขียน และบันทึกเหตุการณ์ต่างๆ ทำให้เกิดกฎหมาย วรรณคดี และศาสนา สิ่งที่ติดตามมาคือ การบริหาร สังคมที่มีประสิทธิภาพเกิดขึ้น และสภาพแวดล้อมก็มีส่วนส่งเสริม เพราะพื้นที่ตั้งถิ่นฐานต้องมีลมฟ้าอากาศที่เหมาะสมและอุดมสมบูรณ์ ดังนั้นเมืองในสมัยเริ่มแรกจึงเกิดขึ้นบริเวณลุ่มแม่น้ำใหญ่

Taylor (1959) กล่าวถึง วิวัฒนาการเมือง โดยพิจารณาจากโครงสร้างภายในเมือง ซึ่งสามารถแบ่งออกเป็น 4 ระดับคือ

- 1.) **ขั้นทารก** เมืองเริ่มต้นด้วยการรวมตัวเป็นชุมชนขนาดเล็ก ภายในเมืองยังไม่มี การแบ่งการใช้ที่ดินอย่างชัดเจน
- 2.) **ขั้นวัยรุ่น** ภายในเมืองมีการแบ่งแยกการใช้ที่ดินเป็นบริเวณที่พักอาศัย แต่มีอุตสาหกรรมรวมอยู่ในครัวเรือน
- 3.) **ขั้นผู้ใหญ่** โครงสร้างภายในเมืองแบ่งเป็นที่พักอาศัย พาณิชยกรรมและ อุตสาหกรรมอย่างเด่นชัด
- 4.) **ขั้นชรา** โครงสร้างภายในเมืองเสื่อมโทรม เนื่องจากการเติบโตอย่างเต็มที่ บางเมืองอาจมีวิวัฒนาการเมืองเพียงขั้นแรกแล้วสิ้นสุด ไม่มีการพัฒนาการเป็นเมืองในขั้นต่อไปได้ หรือบางเมืองอาจมีวิวัฒนาการเพียงขั้นผู้ใหญ่ ไม่ปรากฏการเสื่อมโทรมของเมืองเนื่องจากมีการพัฒนาอยู่เสมอ

ประจักษ์ สกนตะลักษณะ (2532) ศึกษาปัจจัยที่ทำให้เมืองเติบโต คือ

- 1.) ลักษณะทำเลที่ตั้งทางภูมิศาสตร์
- 2.) เป็นศูนย์กลางของการคมนาคมและการสื่อสาร
- 3.) การได้เปรียบจากการขยายตัวทางเศรษฐกิจ
- 4.) การเป็นศูนย์รวมทางสังคม
- 5.) การเป็นศูนย์รวมแห่งอำนาจปกครอง

ฉัตรชัย พงศ์ประยูร (2527 :11 - 12) ปัจจัยที่มีส่วนส่งเสริมต่อการขยายตัวของชุมชน คือ

- 1.) ผลผลิตทางการเกษตรต้องมีปริมาณมากพอ ที่ค้ำจุนจำนวนประชากรที่เพิ่มขึ้นเป็นจำนวนมากในเขตชุมชน เนื่องจากเกิดการว่างงานในภาคเกษตร อันเป็นผลมาจากการนำเครื่องจักร เครื่องมือแรงต่างๆ มาใช้ในการเกษตร
- 2.) ในขณะเดียวกัน การใช้เครื่องจักรตามโรงงานขนาดใหญ่ ในเขตชุมชน ต้องการแรงงานเป็นจำนวนมาก แรงงานเหล่านี้มีตั้งแต่แรงงานทั่วไปจนถึงผู้เชี่ยวชาญพิเศษ จึงมีการแบ่งงานกันทำและในขณะเดียวกัน ภายในเมืองจะเกิดโรงงาน และเขตที่อยู่อาศัยของคนงาน ซึ่งมีความหนาแน่นสูง หรือมีการเดินทางไปทำงานระหว่างที่พักอาศัยกับโรงงาน แต่ชุมชนบางแห่งอาจไม่มีการใช้ที่ดินลักษณะนี้ บางเมืองอาจเป็นเพียงจุดรวมสินค้าและวัตถุดิบเท่านั้น
- 3.) ต่อมากิจการค้าและการบริการขยายตัวภายในเมือง และมีความต้องการ แรงงานเป็นจำนวนมาก จึงเป็นภาคเศรษฐกิจใหม่ที่เป็นตัวเร่งให้ชุมชนขยายตัว เพราะมีความจำเป็นในเรื่องแรงงาน

4.) การพัฒนาการคมนาคมขนส่ง เพื่อนำอาหารและวัตถุดิบเข้าสู่ชุมชน และในขณะเดียวกันก็บรรทุกสินค้าอุตสาหกรรมไปสู่ลูกค้าทั่วไป การขยายตัวของเมืองในช่วย 150 ปีที่ผ่านมา จะขึ้นกับปัจจัยความเจริญการคมนาคมขนส่งตามลำดับ ตั้งแต่การคมนาคมขนส่งทางน้ำ ทางรถไฟ รถยนต์ และเครื่องบินในปัจจุบัน

สุวัฒนา ธาดานิติ (2527:2-4) เมืองที่เกิดขึ้นที่ใดที่หนึ่งนั้น มิใช่เกิดขึ้นตามบุญตามกรรม แต่มีเหตุผลหรือปัจจัยหลายประการ ซึ่งทำให้บริเวณนั้นเป็นที่ตั้งของเมือง ปัจจัยที่ว่านี้อาจมีปัจจัยหนึ่งที่เด่นหรือมีอิทธิพลมากกว่าปัจจัยอื่น หรือทุกปัจจัยมีความสำคัญเท่ากัน ปัจจัยเหล่านี้ได้แก่

1.) แหล่งอุปโภคบริโภค เมืองบางเมืองตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำ ใกล้แหล่งน้ำ จากการปฏิวัติอุตสาหกรรมแล้วทำให้การดำเนินชีวิตของมนุษย์ต่างไปจากเดิม การคิดค้นเครื่องจักรแทน แรงงานคนและสัตว์ ทำให้ได้ผลผลิตเป็นจำนวนมาก จึงเกิดเมืองท่า เมืองศูนย์กลางการคมนาคมขนส่ง เมืองอุตสาหกรรม และศูนย์กลางการบริการต่าง ๆ เกิดการอพยพจากชนบทเข้าสู่เมือง และภายในเมืองเองก็เกิดอาชีพการให้บริการที่แปลกแตกต่างไปกว่าครั้งโบราณ เช่น อาชีพที่เกี่ยวกับ สถาบันการเงิน อันประกอบด้วย ธนาคาร ตลาดหุ้น แหล่งสะสมเงินเพื่อส่งเสริมการลงทุน ความเปลี่ยนแปลงเหล่านี้สะท้อนอย่างชัดเจนในลักษณะกายภาพและขนาดของเมือง นับเป็นผลจากการปฏิวัติอุตสาหกรรมที่เปลี่ยนโฉมหน้าของเมือง ไปโดยไม่มีที่สิ้นสุด

2.) เส้นทางคมนาคม บริเวณที่สะดวกในการคมนาคมขนส่ง หรือเป็นจุดตัดของเส้นทางคมนาคมหลายสาย เหมาะแก่การเป็นที่ตั้งของเมือง เช่น เมืองท่าต่าง ๆ ที่ตั้งอยู่ริมทะเล เมืองที่เป็นศูนย์กลางการคมนาคมทั้งทางบก ทางน้ำและทางอากาศ เมืองที่เป็นจุดพักแรมของเส้นทางการเดินทางระยะยาว เป็นต้น ตัวอย่างของเมืองประเภทนี้ เช่น สิงคโปร์ ชิดนีย์ ซิดคาโก เป็นต้น

3.) ทรัพยากรธรรมชาติบริเวณที่มีทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญทางเศรษฐกิจ สามารถ ดึงดูดให้มนุษย์มาตั้งถิ่นฐานและวิวัฒนาการเป็นเมือง เช่น เมืองที่เป็นเหมืองถ่านหินมาก่อน และต่อมากลายเป็นเมืองอุตสาหกรรมหรือชุมชนเมืองที่เกิดจากการตื่นทอง ตลอดจนเหมืองแร่อื่น ๆ ที่เป็นศูนย์กลางการท่องเที่ยว ที่เกิดจากความงดงามของภูมิประเทศ ก็ถือว่ามียุทธิพลมากจากทรัพยากรธรรมชาติเช่นกัน ตัวอย่างได้แก่ เมืองภูเขา เมืองคาลกูลลี (Kalgoorlie) ซึ่งเป็นแหล่งเหมืองทองใหญ่ในออสเตรเลียตะวันตก

4.) ภัยธรรมชาติ บริเวณที่ปลอดภัยจากธรรมชาติ จะดึงดูดให้มนุษย์มาชุมนุม ตั้งถิ่นฐานและเติบโตเป็นเมืองต่อไป เช่น บริเวณที่สูงซึ่งรอดพ้นจากภัยน้ำท่วม หรือบริเวณริมอ่าวที่พ้นจากพายุ เป็นต้น เมืองหลายเมืองในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทย ตั้งอยู่บริเวณหรือเนินเพื่อให้อันจากน้ำท่วม เช่น เมืองเวนิส นครในจังหวัดนครพนม

5.) ที่ตั้งที่ช่วยในการป้องกันตัว ในสมัยโบราณมนุษย์ต้องการความปลอดภัยจากการรุกรานของข้าศึกศัตรู จึงเลือกสร้างเมืองในที่สามารถป้องกันตัวเองได้ เช่น เนินเขาแนวโค้ง แม่น้ำ ซึ่งทำให้เกิดความยากลำบากแก่ข้าศึกศัตรูในการเข้าโจมตี และสามารถป้องกันตนเองได้ง่ายโดยการสร้างคูเมืองล้อมรอบจนจรดแนวแม่น้ำ เช่น พระนครศรีอยุธยา กรุงเทพมหานคร หรือเมืองป้อมปราการบนเขาของกรีกโบราณ และเมืองบนยอดเขาในอิตาลี

2.3 บทบาทและหน้าที่ของเมือง

สวาท เสนาณรงค์ (2524 : 27) “เมือง” เป็นพื้นที่ศูนย์กลางในการรวบรวมสินค้าและบริการต่างๆ ไว้เป็นจำนวนมากซึ่งเมืองมีหน้าที่โดยทั่วไป คือ การบริการสินค้าและบริการให้แก่ประชากร ที่อาศัยอยู่ภายในเมืองและที่อาศัยในบริเวณทุ่งเกษตรกรรม โดยรอบตัวเมือง แต่เมืองบางแห่งจะมีหน้าที่เฉพาะเมือง โดยแบ่งออกเป็นประเภทต่างๆ ได้ดังนี้

- 1.) เมืองที่ทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางการบริหารและการปกครอง
- 2.) เมืองที่ทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางทางวัฒนธรรมเช่น ศูนย์กลางทางศาสนา ศูนย์กลางทางการศึกษา ศูนย์กลางทางศิลปะและวัฒนธรรม
- 3.) เมืองที่ทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางในการคมนาคมขนส่ง
- 4.) เมืองที่ทำหน้าที่ในการผลิต หรือ เมืองอุตสาหกรรม
- 5.) เมืองที่ทำหน้าที่ในการป้องกันภัย หรือ เมืองหน้าด่าน
- 6.) เมืองที่ทำหน้าที่ในการเป็นศูนย์กลางของการพักผ่อนหย่อนใจ
- 7.) เมืองที่ทำหน้าที่เป็นเมืองพักอาศัย

ฉัตรชัย พงศ์ประยูร (2536 : 190) วิจัยบทบาทและหน้าที่ของเมืองในประเทศ โดยใช้เกณฑ์ จากอาชีพของประชากรที่อยู่ในวัยทำงาน ซึ่งสามารถแบ่งบทบาทและหน้าที่ของเมืองออกเป็น 9 ประเภท คือ การเกษตร การประมง การป่าไม้ การเหมืองแร่ การอุตสาหกรรม การก่อสร้าง การสาธารณสุข โภคการค้า การขนส่ง การบริการ และอื่น ๆ

F.S. Hudson (1970 : 145 -149) เมืองแต่ละเมืองจะมีหน้าที่แตกต่างกัน เมืองมักทำหน้าที่เด่นในกิจกรรมด้านใดด้านหนึ่งโดยเฉพาะ แต่ทุกเมืองมีหน้าที่คล้ายคลึงกัน คือ การให้บริการสินค้าและบริการด้านอื่นๆ แก่ประชากรที่อยู่ในเขตเมืองรวมทั้งประชากรบริเวณที่อยู่โดยรอบ F.S.Hudson แบ่งเมืองออกเป็น 9 ประเภทตามหน้าที่เฉพาะด้านคือ

- 1) เมืองเหมืองแร่
- 2) เมืองอุตสาหกรรม
- 3) เมืองศูนย์กลางการคมนาคมขนส่ง
- 4) เมืองการค้า คือ เมืองที่ทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางรวมในการซื้อขายผลผลิตทางการเกษตร การธนาคาร การเงินและกิจการทางเศรษฐกิจอื่น ๆ
- 5) เมืองบริหาร เป็นเมืองที่ทำหน้าที่ในการบริหารและการปกครองของประเทศ
- 6) เมืองทหาร หรือ เมืองศูนย์กลางด้านยุทธศาสตร์
- 7) เมืองวัฒนธรรม เป็นเมืองที่ทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางทางศาสนา ศิลปกรรม โบราณสถาน และโบราณวัตถุ ตลอดจนการศึกษาอื่น ๆ
- 8) เมืองนันทนาการ เป็นเมืองที่ทำหน้าที่ในด้านการพักผ่อนหย่อนใจ

- 9) เมืองที่พัทอาศัย เป็นเมืองที่อาศัยของผู้ที่ทำงานในเมืองใหญ่ โดยเมืองที่พัทอาศัยจะ อยู่บริเวณรอบชานเมืองของเมืองใหญ่

2.4 แนวความคิดเกี่ยวกับการวางแผนและพัฒนา

มีผู้ให้คำจำกัดความเกี่ยวกับ การวางแผนไว้มากมาย แต่อาจจะเลือกใช้ความหมายที่ง่าย ๆ ของ (กรมพัฒนาชุมชน : 77) “พัฒนา” (Development) หมายถึง การสร้างสรรค์ความเจริญก้าวหน้าจนเกิดการเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้น ของ O-Donnell (1968) ที่ว่า “การวางแผน คือ การตัดสินใจล่วงหน้าว่าจะทำอะไร อย่างไร เมื่อไหร่ และใครเป็นผู้กระทำ การวางแผนเป็นสะพานเชื่อมช่องว่างจากปัจจุบันไปสู่อนาคต ตามที่ต้องการ และทำให้สิ่งต่างๆ เกิดขึ้นตามต้องการ ถึงแม้ว่าเหตุการณ์ในอนาคตเป็นสิ่งที่ยากต่อการคาดหมาย แต่ก็ดีกว่าปล่อยให้เกิดขึ้นตามยถากรรม” (ไพรัตน์ เดชะนันท์ : 29)

องค์ประกอบของการวางแผนจึงประกอบด้วยส่วนสำคัญ 3 ส่วนคือ เป็นเรื่องเกี่ยวกับอนาคต เป็นเรื่องเกี่ยวกับความคิด และการตัดสินใจ และเป็นเรื่องเกี่ยวกับการปฏิบัติ

เพราะฉะนั้น การวางแผนจึงมีประโยชน์ที่จะทำให้เราสามารถบรรลุเป้าหมายได้อย่างมีทิศทาง ประหยัด และมีโอกาส เลือกวิถีทางที่ดีที่สุด ช่วยให้การดำเนินงานเป็นระบบ มีการควบคุมตรวจสอบอย่างถูกต้อง ขจัดงานซ้ำซ้อน ลดการขัดแย้ง หลีกเลี่ยงปัญหาการแย่งงานทำ ความล้มเหลวของผู้ปฏิบัติ และทำให้การบริหารการพัฒนามีประสิทธิภาพสูงขึ้น

การวางแผนเป็นขบวนการและวิธีการที่มีระบบ สามารถตรวจสอบติดตามได้ทุกช่วงตอนนั้น เรียกว่า “ขั้นตอนการวางแผน”³ ต้องเริ่มต้นด้วยการวางแผนขบวนการทำงานวางแผน (Planning process and methodology) ในขบวนการวางแผนทุกขบวนการสามารถอธิบายเป็นขบวนการง่ายๆ คือ รวบรวมข้อมูล วิเคราะห์ข้อมูลและชี้ปัญหาวางแผนการแก้ปัญหา (กำหนดทางเลือก) เลือกทางเลือก และนำไปปฏิบัติ ขบวนการเหล่านี้จะต้องกระทำต่อเนื่องและกลับไปกลับมา (Iterative) จึงมักเรียกว่า “ขบวนการต่อเนื่อง” (Cyclic order)⁴

ขบวนการวางแผน อาจกำหนดขั้นตอนไว้ 4 ขั้นตอน คือ

บ่งชี้ปัญหา (Diagnosis)

วางแผน (Plan formulation)

วางโครงการ (Active programme formulation)

วางแผนการปฏิบัติ (Implementation planning)

³ Mpcrd project term. “Method of planning for comprehensive regional development : Consolidation of unrcd experiences” ..Draft report, 1977

⁴ มานพ พงศ์ทัต, “ความหมาย กระบวนการ ระดับและขั้นตอนการวางแผน, การวางแผนและผังกายภาพสำหรับพนักงานวางแผนระหว่างท้องถิ่น”

(กรุงเทพฯ : ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2528) หน้า 13

ในขบวนการวางแผนพัฒนาจังหวัดและอำเภอนั้น มีขั้นตอนการวางแผน 7 ขั้นตอน ดังนี้⁵

- ขั้นตอนที่ 1. การบ่งชี้ประเด็นปัญหาหลัก (Vital problem)
- ขั้นตอนที่ 2. การสร้างกรอบการพัฒนา (Macro-framework building)
- ขั้นตอนที่ 3. การวางแผนรายสาขา/รายพื้นที่ (Sectoral planning)
- ขั้นตอนที่ 4. การประสานแผนรายสาขา/รายพื้นที่ (Intersectoral coordination)
- ขั้นตอนที่ 5. การสรุปแผนพัฒนา (Plan finalization)
- ขั้นตอนที่ 6. การกำหนดแผนงานและโครงการ (Action programme formulation)
- ขั้นตอนที่ 7. การวางแผนการปฏิบัติ (Planning for implementation)

โดยทั่วไป การวางแผนการพัฒนาอาจแบ่งได้เป็น 2 ลักษณะคือ การวางแผนจากเบื้องล่าง (Top-down planning) หรือ การวางแผนจากส่วนกลาง กำหนดให้ส่วนท้องถิ่น หรือ ระดับล่างปฏิบัติตามการวางแผนจากเบื้องล่างสู่เบื้องบน (Bottom-up planning) ซึ่งเป็นกระบวนการที่สะท้อนความต้องการ และ ปัญหาของท้องถิ่น โดยสอดคล้องกับแผนของส่วนกลาง แต่การวางแผนที่สมบูรณ์และเหมาะสมและมีประสิทธิภาพ ควรเป็นแผนพัฒนาสมบูรณ์แบบ (Comprehensive development planning) หรือเป็นการวางแผนแบบ ผสมผสาน (Integrative planning) ซึ่งคำนึงถึงการประสานแนวทางการพัฒนาจากเบื้องบนกับเบื้องล่าง การประสานการพัฒนาระหว่างสาขาการพัฒนาและการประสานการพัฒนาระหว่างพื้นที่

แผนพัฒนาที่ดี นอกจากมีการผสมผสานด้านต่างๆ ในการวางแผนแล้วจะต้องมีความเหมาะสม (Appropriated plan) กับสภาพ ศักยภาพ ข้อจำกัด ปัญหา การเปลี่ยนแปลงด้านต่างๆ สอดคล้อง กับสภาพท้องถิ่น ปัญหาและความต้องการของประชาชน และสอดคล้อง กับระบบและระเบียบการบริหารงาน พัฒนาในปัจจุบัน นอกจากนี้ จะต้องเป็นแผนพัฒนาที่เป็นไปได้ในทางปฏิบัติ (Multidisciplinary team)

ดังนั้นการวางแผนพัฒนาจึงต้องคำนึงถึงความต้องการในการพัฒนาของรัฐ (Governmen aspiration) ปัญหาและความจำเป็นของประชาชน (People problems and needs) และขีดความสามารถหรือ ข้อจำกัดในการพัฒนา (Development capacity & constraints)

2.5 แนวความคิดเกี่ยวกับพรมแดนหรือชายแดน และเขตแดนระหว่างประเทศ

ก. ความหมาย

Pressott (1965) ได้นิยามคำว่า "พรมแดน" (Frontier) และ "ชายแดน" (Border) ว่ามีความหมายเหมือนกันกล่าวคือ พรมแดนการเมือง (Political Frontier) เป็นดินแดนที่ตั้งอยู่บริเวณเขตแดนระหว่างประเทศที่ทั้งสองประเทศนั้น ยังไม่กำหนดแน่นอนว่า บริเวณนั้นเป็นพื้นที่ของใคร ทั้งนี้เนื่องจากการปักปันเขตแดนยังไม่สมบูรณ์ บริเวณดังกล่าวจึงถือได้ว่า อยู่ในระยะการเปลี่ยนแปลง (Transition Zone)

⁵ MPCD, OP.Cit.

พรมแดนการเมือง มักเป็นพื้นที่ที่มีระดับการพัฒนาทางเศรษฐกิจต่ำ ขาดความปลอดภัย มีการตั้งถิ่นฐานที่เบาบาง ทั้งนี้เพราะสภาพทางกายภาพของบริเวณพรมแดน มักจะเป็นพื้นที่ทะเลทราย ภูเขา แม่น้ำ หรือพื้นที่ป่าไม้ เป็นต้น

ส่วนคำว่า “เขตแดนระหว่างประเทศ” นั้นจะปรากฏขึ้นก็ต่อเมื่อการปักเขตแดนได้กระทำลงไปแล้ว เขตแดนระหว่างประเทศมักจะยึดเอาตามสันปันน้ำ สันเขา หรือตามลักษณะทางกายภาพอย่างอื่น หรืออาจจะใช้ลักษณะความแตกต่างทางด้านสังคม วัฒนธรรมมาเป็นเครื่องแบ่งก็ได้ ทั้งนี้ก็แล้วแต่ความเหมาะสมของแต่ละพื้นที่นั่นเอง

จึงสรุปได้ว่า พรมแดนหรือชายแดนนั้นเกิดขึ้นก่อนเขตแดน และมีลักษณะที่เป็นโซน (Zone) ในขณะที่เขตแดนนั้นมีขึ้นหลังจากที่มีการปักเขตแดนแล้ว โดยเขตแดนจะทำหน้าที่เป็นจุดสิ้นสุดของอำนาจอธิปไตย หรืออำนาจการปกครองของรัฐ มีลักษณะเป็นแนวเขตไม่ใช่เป็นโซนแต่อย่างใด

ข. ความสำคัญของเมืองชายแดน

ตามหลักพื้นฐานของกฎหมายระหว่างประเทศนั้น ดินแดนเป็นองค์ประกอบที่สำคัญของความเป็นรัฐ และภายในอาณาเขตล้อมรอบแห่งดินแดนนั้น รัฐสามารถใช้อธิปไตยได้อย่างเต็มที่ แนวเส้นล้อมรอบดินแดนดังกล่าว ซึ่งแยกดินแดนของประเทศหนึ่งออกจากดินแดนของอีกประเทศหนึ่งหรือดินแดนที่ไม่มีเจ้าของเรียกกันว่า “แนวเขตแดน” หรือ “แนวพรมแดน” ซึ่งตรงกับคำว่า “Boundary line” และโดยปกติรัฐมีเขตแดน และบูรณาภาพเหนือดินแดนของตน ทั้งทางบก ทางน้ำ และทางอากาศ

สำหรับการแบ่งเขตแดนทางบกในทางปฏิบัติมักจะใช้ภูเขา หรือแม่น้ำเป็นเส้นเขตแดนธรรมชาติ เช่น

- เทือกเขาพนมดงรัก พนมพระ พนมฉัตร เป็นเส้นเขตแดนระหว่างไทยกับกัมพูชา
- แม่น้ำโขง เป็นเส้นเขตแดนระหว่างไทยกับลาวทางด้านภาคอีสาน

เป็นต้น

เส้นเขตแดนธรรมชาตินี้ หากไม่มีสัญญา หรือความตกลงเป็นอย่างอื่น ให้ถือสันปันน้ำของภูเขา (Watershed) หรือเส้นกึ่งกลางน้ำลึกลงของแม่น้ำที่ใช้เรือเดินได้ (Thalweg) หรือใช้เส้นกึ่งกลางลำแม่น้ำในกรณีที่ใช้เดินเรือไม่ได้ ส่วนในบริเวณที่ราบ ก็อาศัยเส้นตรงที่ลากเชื่อมระหว่างจุดต่างๆ โดยมีเครื่องหมาย เช่น หลักหินหรือสิ่งถาวรอื่นๆ ในภูมิประเทศเป็นเครื่องกำหนด หลักเกณฑ์ดังกล่าวเป็นหลักสากล ซึ่งได้รับความยินยอมเห็นชอบจากนานาประเทศแล้ว (สมพงษ์ ชูมาก , 2533) การบริหารและการปกครองเมืองชายแดน ในบางครั้งอาจมีปัญหาเรื่องการกำหนดแนวเขตแดนที่แน่นอนได้ แม้จะมีสนธิสัญญากำหนดพรมแดนในบางครั้งก็มิใช่ว่าจะสามารถแก้ปัญหาได้ทั้งหมด หากปรากฏว่าพฤติกรรมแสดงออกของรัฐ แม้จะโดยการนิ่งเฉยก็ตาม และการนิ่งเฉยนั้นได้กระทำติดต่อกันเป็นเวลานานหลายปี ก็จะเป็นลักษณะของการยอมรับโดยปริยาย (Acquiescence) ดังเช่นกรณีตัวอย่าง เขาพระวิหาร ซึ่งประเทศไทยต้องแพ้คดีในข้อกฎหมายนี้ (ประสิทธิ์ เอกบุตร , 2533)

ปัญหาเขตแดน เป็นปัญหาหนึ่งที่สามารถก่อให้เกิด การโต้แย้งกันอย่างรุนแรงได้ โดยเฉพาะในกรณีที่รัฐเคยเป็นอาณานิคมก่อน ในเชิงเดียวกัน แรงกดดันจากลัทธิอาณานิคมต่อเสถียรภาพทางด้านชายแดน ก็อาจก่อให้เกิดความไม่แน่นอนขึ้นในกระบวนการสร้างชาติของรัฐ ที่มีได้ตกเป็นอาณานิคมด้วย

ประเทศไทยตกอยู่ภายใต้ปรากฏการณ์ดังกล่าวข้างต้นด้วย แม้ว่าไม่เคยเป็น อาณานิคมของชาติใดแต่ก็ได้พ้นจากแรงกดดันในเรื่องนี้ โดยเฉพาะในช่วงศตวรรษที่ 19 และ 20 การที่ประเทศเพื่อนบ้านของไทย เช่น ลาว พม่า กัมพูชา และมาเลเซีย ได้ตกไปเป็นอาณานิคมประเทศมหาอำนาจ ได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างมาก ซึ่งมีผลกระทบต่อปัญหาเรื่องดินแดน โดยเฉพาะในแง่เขตแดนและสนธิสัญญาที่ไม่เสมอภาคต่างๆ อันเป็นผลถึงการกำหนดเขตแดนของประเทศไทยเองด้วย

ความมั่นคงของชาติซึ่งครอบคลุมไปถึงเอกราช ความอยู่รอดสถานภาพ และความสงบของประเทศ ทั้งนี้ต้องพิจารณาทั้งทางด้านการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมของประเทศนั้น การพัฒนาเมืองชายแดนให้มีเสถียรภาพที่มั่นคง ก็ย่อมจะเกิดความมั่นคงต่อประเทศชาติโดยส่วนรวมด้วย เพราะฉะนั้น สถานการณ์และปัญหาใดๆ อันเกิดจากพรมแดนทั้งหมดจึงควรจะได้รับการพิจารณาในประเด็นต่างๆ กันทุกประเด็นไป (ชัยโชค จุลศิริวงศ์, 2533)

สำหรับปัญหาเขตแดนต่างๆ ที่เกิดขึ้นมาจนถึงทุกวันนี้ มีสาเหตุสืบเนื่องมาจากการปักปันเขตแดน ซึ่งได้ทำกันมาแต่ในอดีต ระหว่างประเทศมหาอำนาจจักรวรรดินิยม (โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ฝรั่งเศสกับอังกฤษ) กับประเทศไทยที่มีได้เป็นไปตามหลักสากลและหลักแห่งความยุติธรรมและมิได้เป็นไปตามหลักความเสมอภาคของรัฐ เพราะสามารถกล่าวได้ว่า ประเทศมหาอำนาจจักรวรรดินิยมเป็นผู้กระทำแต่เพียงฝ่ายเดียว ส่วนประเทศไทยตกอยู่ในภาวะจำยอม ทั้งนี้เพื่อจะรักษาเอกราชและอธิปไตยของประเทศไว้ ต่อมาเมื่อประเทศแม่ได้ทำไว้ (สมบูรณ์ เสงี่ยมบุตร, 2533) รัฐบาลไทยก็ได้พยายามหาทางเจรจากับประเทศเพื่อนบ้านเหล่านี้เรื่อยมาเพื่อแก้ไขข้อเสียเปรียบและความไม่เป็นธรรมเกี่ยวกับเขตแดน แต่รัฐบาลของประเทศเพื่อนบ้านทางด้านอินโดจีน มิได้กระตือรือร้นที่จะตอบสนองความต้องการของฝ่ายไทย ดังนั้นเรื่องนี้รัฐบาลไทยจะต้องพยายามต่อไป (สมพงษ์ ชูมาก, 2533)

พื้นที่ของชุมชนเมือง ที่มีขอบเขตติดต่อกับเขตพรมแดนของประเทศที่มีลัทธิการปกครองต่างกัน ย่อมมีทั้งข้อได้เปรียบและเสียเปรียบในด้านที่ตั้ง อันจะเกิดจากปัญหาด้านความมั่นคงของประเทศเป็นสำคัญ ซึ่งจะเป็นปัญหาและข้อจำกัดในการวางแผนพัฒนาชุมชนชายแดนที่สำคัญประการหนึ่ง ปัญหาเหล่านี้เกิดจาก

- 1.) ดำเนินการด้านการเมืองภายในประเทศ
- 2.) การดำเนินการด้านการเมืองภายนอกประเทศ
- 3.) สถานการณ์ทางการเมืองของประเทศเพื่อนบ้าน
- 4.) การดำเนินการด้านเศรษฐกิจภายในประเทศ

นอกจากนี้สภาพบริเวณชายแดนเกือบทุกพื้นที่ จะมีสภาพภูมิประเทศเป็นเขตทุรกันดารยากแก่การเข้าถึงของเจ้าหน้าที่ จึงมักจะถูกใช้เป็นที่หลบซ่อนและแสวงประโยชน์ รวมถึงการดำเนินการ

เคลื่อนไหวของกลุ่มคนหรือขบวนการผิดกฎหมาย รวมถึงขบวนการก่อการร้ายหรือกบฏ ทั้งที่มีเป้าหมายดำเนินการต่อประเทศไทย และต่อประเทศเพื่อนบ้าน อีกปัญหาที่เกิดขึ้นบริเวณชายแดน คือ ปัญหาชนกลุ่มน้อยที่มีปัญหาในเรื่องของเชื้อชาติ วัฒนธรรม และภาษา ปัญหาการลักลอบเข้าเมืองโดยผิดกฎหมายรวมทั้งปัญหาผู้อพยพลี้ภัย

อย่างไรก็ตาม ปัญหาที่เกิดขึ้นบริเวณชายแดนในปัจจุบันได้ลดน้อยลง เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงระบบการปกครอง และการเจรจาสันติภาพ ของประเทศเพื่อนบ้านในแถบอินโดจีน บริเวณแนวชายแดนที่เป็นชุมชน ก็ได้กลายมาเป็นตลาดการค้าชายแดนในหลาย ๆ พื้นที่ โดยเฉพาะชุมชนที่เป็นเทศบาล ซึ่งมีทรัพยากรและความสามารถในการให้บริการก็จะเป็นศูนย์กลางการบริการของชุมชนโดยรอบ ซึ่งเป็นไปตามนโยบาย การกระจายความเจริญไปสู่ส่วนภูมิภาคของรัฐบาลต่อไป

ค. ชุมชนชายแดน

Rai Bala และ Gopal Krishan (2524) ได้ศึกษาเรื่อง Urbanization in a Border Region : A Case study of India's Border Districts Adjoining Pakistan เมื่อปี พ.ศ. 2524 ได้กล่าวถึงลักษณะเฉพาะของชุมชนเมืองชายแดนไว้ว่า ธรรมชาติและระดับความสำคัญของพรมแดนนานาชาติจะขึ้นอยู่กับอายุของพรมแดน ลักษณะภูมิภาคที่ถูกแบ่งแยกออกจากกัน และความสัมพันธ์ระหว่างประเทศทั้งสอง Bala และ Krishan ได้ตั้งสมมติฐานไว้ว่า การเจริญเติบโตของชุมชนเมืองบริเวณชายแดนนั้นจะขึ้นอยู่กับสถานการณ์ชายแดนเป็นสำคัญ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อประเทศทั้งสองมีความขัดแย้งกันแล้วจะทำให้นักลงทุนทางด้านอุตสาหกรรมใหม่ๆ ไม่มั่นใจในความปลอดภัย ในทำนองเดียวกันนักธุรกิจการค้าบริการหรือแม้แต่การก่อสร้างอาคารบ้านเรือนบริเวณชายแดนก็จะชะงักลง ส่วนนักลงทุนเก่าแก่ที่มีกิจการอยู่ในบริเวณนั้นแล้วก็จะพยายามหาที่ตั้งแห่งใหม่ที่มีความปลอดภัยมากกว่า จึงส่งผลกระทบทำให้เกิดการไหลเวียนของเงินทุนพร้อมกับการอพยพของผู้ใช้แรงงานออกจากพื้นที่ชายแดนนั้น กิจการต่างๆ ในเมืองจึงจะชะงักลงเพราะไม่สามารถจะขยายพื้นที่บริการ (Service Zone) เข้าไปยังบริเวณชายแดนของอีกประเทศหนึ่งได้ ลักษณะการทรุดตัวของชุมชนเมืองนั้น เมืองใหญ่จะทรุดตัวมากกว่าชุมชนขนาดเล็ก และเมืองอุตสาหกรรม (Industrial Town) จะขยายตัวช้ากว่าเมืองการค้า (Trade Town) วิฤติการณ์เกี่ยวกับชายแดนจะมีผลกระทบมากหรือน้อยนั้น จะขึ้นอยู่กับระยะทางห่างจากเขตแดน เมืองที่ตั้งอยู่ใกล้เขตแดนย่อมจะได้รับผลกระทบกระเทือนมากกว่าเมืองที่อยู่ในรัศมีที่ไกลออกไป

Bala และ Krishan ได้สรุปผลการศึกษาดังนี้ว่า ภาวะความเป็นชุมชนเมืองในบริเวณชายแดนจะขยายตัวช้าลงหลังจากที่มีการแบ่งแยกดินแดน เมืองที่อยู่ในรัศมีห่างจากเขตแดนระหว่าง 40 - 100 กิโลเมตร จะได้รับการกระทบกระเทือนมากที่สุด และเมืองที่มีขนาดใหญ่จะได้รับผลกระทบโดยตรงมากกว่าเมืองที่มีขนาดเล็ก ความเสียหายทางเศรษฐกิจอันใหญ่หลวงที่เกิดขึ้นอันสืบเนื่องมาจากปัญหาวิฤติการณ์เขตแดน จะเกิดขึ้นกับพื้นที่ที่ได้รับการพัฒนาแล้วและมีประชากรอาศัยอยู่อย่างหนาแน่น (ชุมชนเมือง) ส่วนวิฤติการณ์ชายแดนนั้น จะมีความรุนแรงมากที่สุดในชุมชนเมืองที่อยู่ในรัศมีห่างจากเขตแดน 40 กิโลเมตร

วิกฤติการณ์รุนแรงปานกลางเกิดขึ้นในชุมชนที่ตั้งอยู่ในรัศมี 40-100 กิโลเมตร หรืออาจจะไกลออกไปกว่านี้ อีกเล็กน้อย และยังพบอีกว่า ชุมชนขนาดเล็กจะขยายตัวเร็วกว่าชุมชนขนาดใหญ่ เมืองการค้าขยายตัวเร็วกว่าเมืองอุตสาหกรรม เมืองที่มีฐานเศรษฐกิจหลัก จากกิจการที่ให้บริการแก่ลูกค้าระดับท้องถิ่น ใกล้เคียงอย่างกว้างขวาง จะมีฐานะที่มั่นคงกว่า เมืองที่มีฐานเศรษฐกิจจากลูกค้าที่อยู่ในภูมิภาคกว้างไกลออกไป

มนตรี ศักดิ์เมือง (2527) ได้ทำการศึกษาและเสนอแนวทางการวางแผนการใช้ที่ดินของชุมชนเมืองในจังหวัดชายแดนภาคใต้ : กรณีศึกษาชุมชนเมืองยะลา โดยการศึกษาในระดับภูมิภาคได้พิจารณาถึงโครงสร้างทั่วไปของภูมิภาค ในด้านภูมิศาสตร์ ลักษณะทางกายภาพ เศรษฐกิจและประชากร ตลอดจนสังคมและวัฒนธรรม จากการศึกษาชี้ให้เห็นถึงลักษณะ เฉพาะตัวของภูมิภาคนี้ 2 ประการด้วยกัน คือ

- ลักษณะเฉพาะทางด้านภูมิศาสตร์ ที่เป็นภูมิประเทศที่เป็นพรมแดนติดต่อกับประเทศมาเลเซีย
- ลักษณะพิเศษทางสังคมที่เป็นภูมิภาคที่มีประชากรนับถือศาสนา อิสลาม เป็นชนกลุ่มใหญ่เหมือนกับประชากรในประเทศมาเลเซีย

ส่วนในระดับชุมชนนั้นได้เน้นถึงลักษณะการใช้ที่ดินเป็นหลัก ในที่สุดก็ได้เสนอถึงปัจจัยที่ต้องคำนึงเพิ่มเติมในกระบวนการวางแผน สำหรับภูมิภาคนี้ อีก 3 ประการ คือ

- 1) การวางแผนภูมิภาคนี้จะต้องเอื้ออำนวยต่อการดำรงชีวิตที่ดีภายใต้วัฒนธรรมอิสลาม
- 2) จะต้องคำนึงถึงการแข่งขันกับพื้นที่ภูมิภาคตอนเหนือของมาเลเซีย
- 3) จะต้องคำนึงถึงความมั่นคงของชาติ และเพื่อให้บรรลุผลตามเป้าหมาย ผู้ทำการศึกษาได้เสนอแนวทางการวางแผนการใช้ที่ดินในชุมชนเมืองยะลา โดยแยกออกเป็น 2 กลุ่มรูปแบบ คือ

- รูปแบบการใช้ที่ดิน โดยส่วนรวมนั้น ก็คือให้คงรูปแบบตามที่ผังเมืองเดิมวางไว้โดยให้มีกิจกรรมต่าง ๆ เหมือนกับชุมชนเมืองทั่วไป กลุ่มหนึ่ง

- อีกกลุ่มหนึ่งเป็นรูปแบบการใช้ที่ดินเฉพาะชุมชนอิสลาม โดยได้เสนอแนะให้สงวนพื้นที่ส่วนหนึ่งในชุมชนเพื่อการบริการต่อการดำรงชีวิต ภายใต้วัฒนธรรมอิสลามด้วยการเน้นโครงสร้างทางกายภาพและการบริการสังคม และให้มีการควบคุมไม่ให้มีกิจกรรมที่ขัดต่อบทบัญญัติทางศาสนาอิสลาม ซึ่งในการกำหนดพื้นที่ชุมชนอิสลามนั้นก็ด้วยการพิจารณาจากย่านที่มีชาวมุสลิม เกาะกลุ่มอาศัยอยู่อย่างหนาแน่นเป็นสิ่งสำคัญ

อาแว ผูหาดา (2528) ได้ทำการศึกษาเพื่อวางแผนพัฒนาเมืองชายแดนภาคใต้ : ศึกษากรณีเทศบาลตำบลสุโงโก-ลก มีตำแหน่งที่ตั้งในภูมิภาคที่มีพรมแดนติดต่อกับประเทศสหพันธรัฐมาเลเซีย มีลักษณะพิเศษทางด้านสังคมและวัฒนธรรม กล่าวคือ ภูมิภาคนี้เป็นที่อยู่อาศัยของประชากรที่มีลักษณะทางสังคม วัฒนธรรมที่แตกต่างกัน โดยมีประชากรที่นับถือศาสนาอิสลามเป็นชนกลุ่มใหญ่ของสังคม โดยชี้ให้เห็นว่า ชุมชนเทศบาลตำบลสุโงโก-ลก มีลักษณะการใช้ที่ดินที่พัฒนาขึ้นโดยเอกชนเป็นหลัก มีการขยายตัวทางด้าน การบันเทิงเริงรมย์เป็นส่วนใหญ่ โดยอาศัยความได้เปรียบในด้านที่ตั้ง ความแตกต่างด้านเศรษฐกิจ

ระหว่างไทยกับมาเลเซีย ลักษณะทางด้านสังคม วัฒนธรรม ความปลอดภัยตลอดจนความสัมพันธ์ระหว่างประเทศที่ดีต่อกัน และผู้วิจัยได้เสนอแนวทางการวางแผน โดยเน้นให้มีการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวประเภทธรรมชาติ และวัฒนธรรมในบริเวณลุ่มน้ำโก-ลกเป็นส่วนประกอบ ส่วนชุมชนสุโขทัยโก-ลก ทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางการท่องเที่ยวทางด้านแหล่งบันเทิงเริงรมย์ กิจกรรมกลางคืนและกิจกรรมการค้า และบริการที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยวโดยมีการควบคุมที่เหมาะสม

วาริน สุขเสมอ (2537) ได้เสนอวิทยานิพนธ์ เรื่องการศึกษาเพื่อการวางแผนพัฒนาเทศบาลตำบลอรัญประเทศ จังหวัดสระแก้ว กรณีศึกษา ผลกระทบของชุมชนการค้าชายแดนไทย-กัมพูชา พื้นที่ชุมชนที่ศึกษาคือ พื้นที่ชุมชนเทศบาลตำบลอรัญประเทศ เป็นพื้นที่ชายแดนของประเทศด้านตะวันออกติดต่อกับประเทศกัมพูชา พื้นที่ของชุมชนมีความสำคัญมากขึ้นเมื่อเกิดสันติภาพขึ้นในประเทศกัมพูชา ซึ่งเริ่มมีการพัฒนาประเทศ ความต้องการสินค้าทุน และวัตถุดิบในการก่อสร้าง ตลอดจนสินค้าเพื่อการอุปโภค บริโภคมีมาก ในฐานะของเมืองชายแดนที่มีความเจริญ สามารถให้บริการแก่ชุมชนอย่างรวดเร็ว ในช่วงปี 2532 - 2536 สภาพเศรษฐกิจและการประกอบอาชีพของประชากรเริ่มดีขึ้น เนื่องจากการค้าขายเป็นส่วนใหญ่ โดยเฉพาะการค้าชาย ๓ ตลาดการค้าชายแดน ที่เป็นจุดสนใจและเป็นที่ยอมรับของนักท่องเที่ยวชาวไทยมากที่สุด มีนักท่องเที่ยวจากทั่วประเทศ เดินทางมาท่องเที่ยวและซื้อสินค้า ณ ตลาดชายแดนเป็นจำนวนมากทุกวัน รวมทั้งพ่อค้าส่งรายย่อยจากประเทศกัมพูชา ที่มาซื้อสินค้าเพื่อนำไปขายต่อในประเทศกัมพูชา อีกเป็นจำนวนมากในทุกๆ วัน เศรษฐกิจการค้าชายขายตัวอย่างรวดเร็วทำให้มีประชาชนจากท้องถิ่นอื่นๆ ในประเทศไทยที่อพยพเข้ามาทำมาหากินในชุมชนเมืองอรัญประเทศอย่างมากมาย

ผลจากการพัฒนาและการขยายตัวอย่างรวดเร็ว มีการอพยพของประชากรจำนวนมาก ทำให้เกิดปัญหาแก่ชุมชนเมืองอรัญประเทศหลายประการ ได้แก่ ปัญหาความไม่เป็นระเบียบเรียบร้อยของชุมชน การรुक้าที่สาธารณะ เกิดสภาพที่อยู่อาศัยแออัดหรือชุมชนแออัดมากขึ้น สภาพแวดล้อมโดยทั่วไปเสื่อมโทรม เช่น มลพิษจากฝุ่นละออง กลิ่น เสียง น้ำเสีย เป็นต้น การขาดแคลนถนนสายรองที่เชื่อมโยงกับถนนสายหลักอย่างมีระบบ เกิดจากการจราจรหนาแน่นภายในชุมชนเมือง ขาดถนนเลี้ยงเมือง ฯลฯ

เจษฎา สุวัตติ (2537) ได้เสนอวิทยานิพนธ์ เรื่องแนวทางการพัฒนาเมืองหนองคาย เพื่อรองรับผลกระทบจากสะพานมิตรภาพไทย - ลาว จากกรณีศึกษาพบว่า ผลกระทบของสะพานมิตรภาพที่มีต่อเมืองหนองคาย ในระดับต่างๆ ทั้งในระดับเมืองและในระดับภูมิภาค พอที่จะสรุปได้ว่าเมืองหนองคาย จะได้รับผลกระทบทั้งทางตรงและทางอ้อมจากสะพานมิตรภาพแห่งนี้เป็นอย่างมาก จากการที่เมืองหนองคายมีบทบาทและหน้าที่ของเมืองซึ่งจะต้องเกี่ยวข้องข้องในหลายระดับ ตั้งแต่ระดับเมืองจนกระทั่งถึงในระดับนานาชาติ เมืองหนองคายได้เกิดการเปลี่ยนแปลงในด้านต่างๆ อย่างรวดเร็วอยู่ตลอดเวลา ซึ่งได้นำเสนอแนวทางในการพัฒนาเมืองหนองคาย เพื่อรองรับผลกระทบจากสะพานมิตรภาพภายใต้เงื่อนไขของเวลาและขีดจำกัดทางด้านข้อมูล เท่าที่จะมีหลักฐานยืนยันเพียงพอ ที่จะพิสูจน์ให้เห็นได้ในทางกายภาพว่าจะเกิดขึ้นกับเมืองหนองคายอย่างแน่นอนเท่านั้น ส่วนผลกระทบ จากสะพานมิตรภาพที่จะเกิดขึ้น กับเมืองหนองคาย แต่ไม่มีหลักฐานยืนยันว่าเกิดขึ้นอย่างแน่นอนหรือไม่นั้น ยังคงมีอยู่อีกมาก อันได้แก่

- จำนวนนักท่องเที่ยวที่จะเพิ่มมากยิ่งขึ้น นั้นหมายถึงความต้องการใช้ระบบสาธารณูปโภค และระบบโครงข่ายโครงสร้างพื้นฐานที่เพิ่มสูงขึ้น ความต้องการน้ำใช้ ปริมาณ น้ำเสีย และปริมาณขยะ ที่จะเพิ่มมากยิ่งขึ้น เมืองหนองคายจะดำเนินการจัดการอย่างไรกับสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้

- รูปแบบการเดินทาง ของนักท่องเที่ยวเปลี่ยนแปลงไป ซึ่งภายหลังจากการเปิดใช้สะพานมิตรภาพแล้ว นักท่องเที่ยวชาวไทยซึ่งมีกว่า 80 % ของนักท่องเที่ยวทั้งหมดของเมืองหนองคาย มีแนวโน้มที่จะเดินทางโดยรถยนต์ส่วนบุคคล และ รถบัสโดยสารนำเที่ยวมากยิ่งขึ้น เมืองหนองคายและสถานที่ท่องเที่ยวของเมืองหนองคายจะมีความสามารถในการรองรับจำนวนนักท่องเที่ยว ที่จะเพิ่มขึ้นได้หรือไม่

2.6 แนวความคิดเกี่ยวกับการท่องเที่ยว

“การท่องเที่ยว” (Tourism) เป็นกิจกรรมเพื่อการพักผ่อนหย่อนใจหรือนันทนาการ (Recreation) อย่างหนึ่งของมนุษย์ ซึ่งมีผู้ให้ความหมายไว้ค่อนข้างหลากหลาย ดังนี้

Lawson and Bovy (1977) ได้ให้ความหมายของการท่องเที่ยวไว้ว่าการท่องเที่ยวเป็นการนันทนาการ (Recreation) รูปแบบหนึ่ง ซึ่งเป็นการใช้เวลาว่าง (Leisure Time) ที่มีการเดินทาง (Travel) เข้ามาเกี่ยวข้อง โดยเป็นการเดินทางจากที่อยู่อาศัยปกติ ไปพักผ่อนยังอีกที่หนึ่งซึ่งถือว่าเป็นแหล่งท่องเที่ยว

R.W.Mc. Intosh (1972) กล่าวว่า การท่องเที่ยวเป็นการเดินทาง โดยใช้เวลาว่างเพื่อเปลี่ยนบรรยากาศและสิ่งแวดล้อม โดยมีแรงกระตุ้น (Motivator) จากความต้องการในด้านกายภาพ ด้านวัฒนธรรม ด้านการปฏิสัมพันธ์ และด้านสถานะหรือเกียรติคุณ

การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย (ททท.) ได้ให้ความหมายของการท่องเที่ยวไว้ว่า เป็นการเดินทางภายใต้เงื่อนไขที่กำหนดไว้เป็นสากล 3 ประการ คือ

1. เป็นการเดินทางจากที่อยู่อาศัยปกติไปยังที่อื่นเป็นการชั่วคราว
2. เป็นการเดินทางด้วยความสมัครใจ
3. เป็นการเดินทางด้วยวัตถุประสงค์ใด ๆ ก็ตาม ที่มีค่าใช้จ่ายหรือค่าตอบแทนหรือหารายได้

สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย (วท.), 2540 อ้างจาก Mc Intosh and Goeldner (1984) ได้สรุปว่า **“การท่องเที่ยว”** (Tourism) หมายถึง ผลรวมของปรากฏการณ์ต่างๆ และความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นจากปฏิสัมพันธ์ระหว่างนักท่องเที่ยว กับธุรกิจและบริการต่าง ๆ รวมทั้งกับรัฐบาลประเทศเจ้าภาพ และประชาชนในท้องถิ่น ซึ่งเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่เกี่ยวข้อง อยู่ในกิจกรรมหรือกระบวนการในการดึงดูด ด้วยการให้การต้อนรับที่อบอุ่นเปี่ยมไมตรีจิต แก่นักท่องเที่ยวหรือผู้มาเยือน

ทั้งนี้ วท. ได้สรุปเพิ่มเติมเพื่อชี้ให้เห็น ความหลากหลายของรูปแบบการท่องเที่ยวว่า การเดินทางของผู้คนไปท่องเที่ยวในที่แห่งหนึ่ง มักไปเกี่ยวข้องกันกับหน้าที่การงานของผู้อื่นนี่เอง จึงเป็นส่วนหนึ่งของ

สังคมที่ผูกพันโยงโยกันขึ้น การเดินทางไปในสถานที่ใหม่ ได้มีการใช้สถานที่นั้น ๆ ใช้สิ่งอำนวยความสะดวก และบริการที่มีอยู่มากบ้างน้อยบ้าง ตามศักยภาพของแต่ละบุคคล การเดินทางของแต่ละคนต่างมีจุดหมายวิธีการ และความพึงพอใจที่แตกต่าง กัน ดังนั้น จึงเกิดรูปแบบการท่องเที่ยวที่หลากหลาย และมีการเรียกขานต่าง ๆ แต่ละรูปแบบตามมุมมองหรือมิติต่าง ๆ จำแนกได้ ดังนี้

มิติด้านทรัพยากร

- Natural Tourism
- Cultural Tourism
- Historical Tourism
- Rural Tourism
- Endemic Tourism

มิติด้านกิจกรรม

- Wilderness Tourism
- Adventure Travel
- Natural History Tourism
- Alternative Tourism
- Experience Travel
- Cultural Travel
- Value - added Travel
- Entertainment
- Sport
- Recreation

มิติด้านการตลาด

- Mass Market
- Elite Market
- Back Packing Market
- Individual Market
- International Market
- Domestic Market

มิติด้านการจัดการ

- Sustainable Tourism
- Conservation Tourism

– Ecotourism

Webster Dictionary ได้กล่าวความหมายว่า "Tourism (n.) 1 the practice of traveling for recreation 2. The guidance or management of tourism 3. a: the promotion or encouragement of touring b: the accommodation of tourism

จากความหมายที่หลากหลายตามที่ได้กล่าวมา จะเห็นได้ว่าการท่องเที่ยวเป็นคำที่ครอบคลุมทั่วทั้งกระบวนการของกิจกรรมการท่องเที่ยว

ระบบและองค์ประกอบของการท่องเที่ยว (Tourism System)

สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย (2540) ได้สรุปสาระสำคัญของระบบและองค์ประกอบของการท่องเที่ยวไว้ว่า การท่องเที่ยวเป็นกระบวนการทางสังคมและเศรษฐกิจที่มีองค์ประกอบหลัก คือ ทรัพยากรแหล่งท่องเที่ยว (Tourism Resource) แต่และองค์ประกอบมี องค์ประกอบย่อย ๆ ที่มีความสัมพันธ์กัน เป็นเหตุและผลซึ่งกันและกัน ความแตกต่างของแต่ละรูปแบบการท่องเที่ยว จึงอยู่ที่ความแตกต่างในองค์ประกอบย่อย และความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นนั่นเอง

ความสัมพันธ์ระหว่างระบบ เกิดขึ้นเมื่อนักท่องเที่ยวได้ไปใช้ประโยชน์จากทรัพยากรการท่องเที่ยว เพื่อนันทนาการหรือทัศนศึกษา ซึ่งอาจเป็นการใช้ประโยชน์โดยตรงและจากการบริการที่เกี่ยวข้อง โดยปกติทรัพยากรการท่องเที่ยวเป็นทรัพยากรที่ใช้ไม่มีวันหมด เพราะรูปแบบการใช้มักเป็นการสัมผัสแต่ภายนอก โดยไม่มีการเคลื่อนย้ายทรัพยากรใด ๆ หรืออาจมีการขูดเซยได้อยู่ตลอดเวลา อย่างไรก็ตามในการท่องเที่ยวที่เป็นจริงนั้น การใช้ประโยชน์ของทรัพยากรมักมีการแปรรูปทรัพยากร และอาจไม่มีการคำนึงถึงการสูญเสีย หรือผลกระทบที่จะเกิดขึ้นกับระบบย่อยต่าง ๆ รวมทั้งผลต่อสิ่งแวดล้อมอื่น ๆ ในทางกลับกันสิ่งแวดล้อมที่เป็นระบบอื่น ๆ เช่น ระบบชุมชน ระบบอุตสาหกรรม ฯลฯ อาจมีผลกระทบมาสู่ระบบท่องเที่ยวด้วย ดังนั้น การท่องเที่ยวที่ขาดระบบการจัดการที่ดีเข้ามาเกี่ยวข้อง จึงเป็นการท่องเที่ยวที่ไม่ประสบความสำเร็จได้เลย นอกจากองค์ประกอบภายในระบบแล้ว การท่องเที่ยวยังมีสิ่งแวดล้อมสำคัญที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กันอีกหลายประการ เช่น สภาพกายภาพและระบบนิเวศ สิ่งแวดล้อม โครงสร้างพื้นฐาน เศรษฐกิจและการลงทุน สังคมและวัฒนธรรม องค์กรและกฎหมาย เป็นต้น ดังแสดงในแผนภูมิที่ 2.1

1. แหล่งท่องเที่ยว แหล่งท่องเที่ยวเป็นทรัพยากรที่สำคัญจัดเป็นอุปทานการท่องเที่ยว (Tourism Supply) ซึ่ง Peters (1969) ได้จัดหมวดหมู่ของแหล่งท่องเที่ยวเป็น 5 ประเภท คือ แหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม (Cultural Attractions) แหล่งท่องเที่ยวซึ่งแสดงออกถึงประเพณีต่าง ๆ (Traditional Attractions) แหล่งท่องเที่ยวซึ่งแสดงถึงความงดงามในรูปแบบต่าง ๆ ของภูมิประเทศ (Scenic Attractions) แหล่งท่องเที่ยวประเภทที่ให้ความบันเทิง (Entertainment Attractions) แหล่งท่องเที่ยวอื่น ๆ ที่มีลักษณะเฉพาะตัว (Other Attractions)

สำหรับประเทศไทยนั้น การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย ได้แบ่งแหล่งท่องเที่ยวออกเป็น 3 ประเภท คือ แหล่งท่องเที่ยวธรรมชาติ แหล่งท่องเที่ยวประวัติศาสตร์ โบราณคดี และแหล่งท่องเที่ยวศิลปวัฒนธรรม ส่วนแหล่งท่องเที่ยวที่ให้ความบันเทิงนั้น จัดเป็นส่วนหนึ่งในสถานบริการนักท่องเที่ยว

2. บริการการท่องเที่ยว บริการที่รองรับการท่องเที่ยว เป็นอุปทานประการหนึ่งซึ่งไม่ได้เป็นจุดหมายปลายทางหลักและนักท่องเที่ยว แต่เป็นบริการที่รองรับให้เกิดความสะดวกสบายและความบันเทิงแก่นักท่องเที่ยวซึ่งในบางโอกาสอาจเป็นตัวดึงดูดใจได้ เช่นกัน บริการการท่องเที่ยวที่สำคัญ ได้แก่ ที่พัก อาหาร แหล่งจำหน่ายสินค้า แหล่งบันเทิง แหล่งกิจกรรมและบริการอื่น ๆ ทั้งนี้รวมถึงโครงสร้างพื้นฐานและสิ่งอำนวยความสะดวกที่จำเป็นอื่น ๆ ด้วย

3. ตลาดการท่องเที่ยว ตลาดการท่องเที่ยวเป็นการแสดงออกของอุปสงค์ (Tourism Demand) ซึ่งมีความปรารถนาในการท่องเที่ยวจากที่หนึ่งไปยังอีกที่หนึ่ง เพื่อเข้าร่วมในกิจกรรมการพักผ่อนหย่อนใจ และเพื่อกิจกรรมอื่นๆ (ปกติตลาดการท่องเที่ยวจะเน้นที่นักท่องเที่ยว) ซึ่งในกระบวนการจัดการได้หมายรวมถึงการส่งเสริมและพัฒนาการขาย และการให้บริการแก่นักท่องเที่ยวด้วย ในประเทศไทยโดยการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย ได้ให้คำจำกัดความที่เกี่ยวข้องบางส่วน ดังนี้

- **ผู้เยี่ยมชมเยือน (Visitors)** คือ ผู้ที่จากถิ่นพำนักของตนเองเพื่อวัตถุประสงค์อย่างใดอย่างหนึ่ง อาจพักค้างแรมหรือไม่ก็ได้ (เป็นผลรวมของนักท่องเที่ยวและนักทัศนาจร)

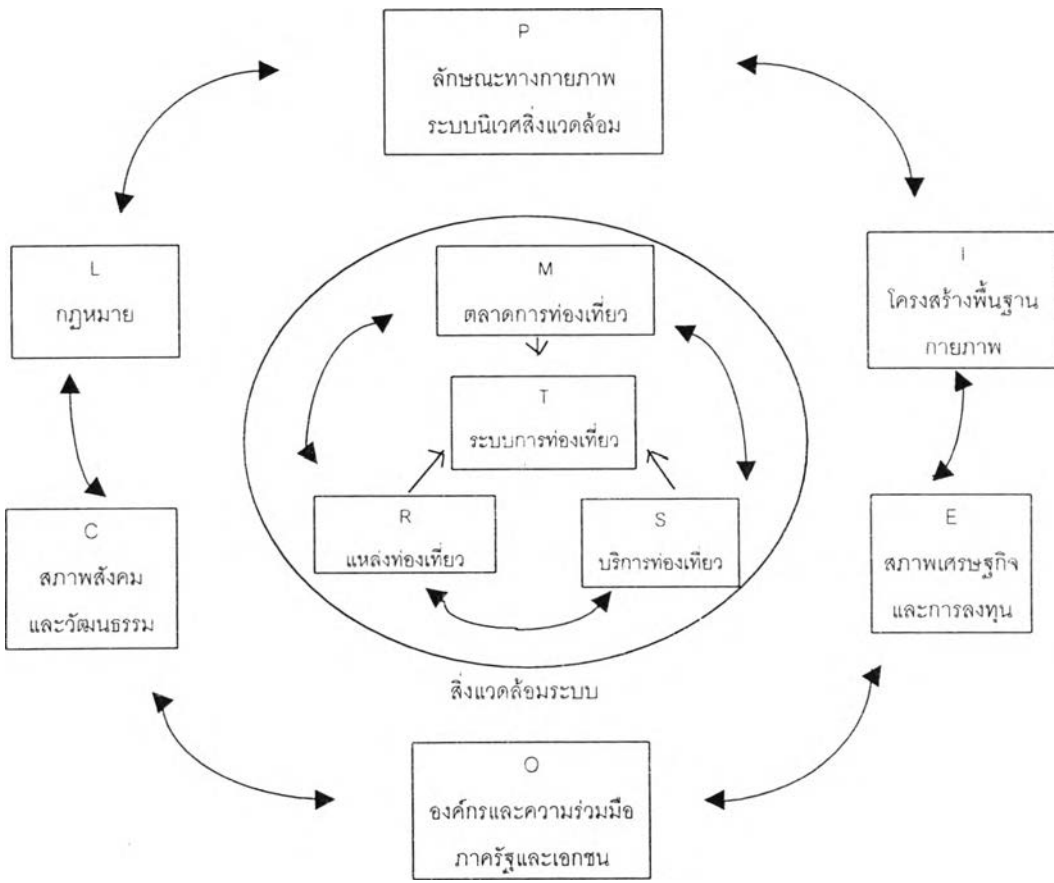
- **นักท่องเที่ยว (Tourist)** คือ ผู้เดินทางมายังพื้นที่หนึ่งโดยมีวัตถุประสงค์ต่างๆ ที่ไม่ใช่เป็นการไปทำงานประจำ การศึกษา และไม่ใช่คนท้องถิ่นที่มีภูมิลำเนาหรือทำงานประจำหรือศึกษาอยู่ในพื้นที่นั้น ผู้เดินทางนี้จะต้องค้างแรมอย่างน้อย 1 คืน (แต่ไม่เกิน 90 วัน) วัตถุประสงค์ในการเดินทางอาจเพื่อใช้เวลาว่าง (การันทนาการ การพักผ่อน การรักษาสุขภาพ การศึกษา เรียนรู้ การศาสนา และการกีฬา) ธุรกิจ เยี่ยมญาติ การปฏิบัติหน้าที่ และการประชุม เป็นต้น

- **นักทัศนาจร (Excursionist)** คือ ผู้เดินทางที่ไม่ได้พักค้างคืน

การท่องเที่ยวภายในประเทศ (Domestic Tourism) คือ การเดินทางของนักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศ จากจังหวัดหนึ่งไปอีกจังหวัดหนึ่ง โดยมีวัตถุประสงค์ต่าง ๆ ที่ไม่ใช่การไปทำงานประจำ การศึกษาและต้องไม่ใช่คนท้องถิ่นที่มีภูมิลำเนาหรือทำงานประจำหรือศึกษาอยู่จังหวัดที่เดินทางไป

- **ค่าใช้จ่ายของนักท่องเที่ยว (Tourist Consumption Expenditures)** คือ ค่าใช้จ่ายสำหรับสินค้าและบริการที่จ่ายโดยนักท่องเที่ยวชาวต่างประเทศ (International Tourists) ระหว่างการพำนักอยู่ในประเทศไทย ไม่รวมค่าโดยสารระหว่างประเทศ

4. รายได้จากการท่องเที่ยว (Tourism Revenues) คือ รายได้ที่ ประเทศไทยได้รับทั้งทางตรงและทางอ้อม ในรูปของเงินตราต่างประเทศ ที่นักท่องเที่ยวจากต่างประเทศจ่ายเป็นค่าสินค้าและบริการไม่รวมค่าโดยสารระหว่างประเทศ

แผนภูมิที่ 2.1 ระบบการท่องเที่ยว (Tourism System)

การท่องเที่ยวเป็นกิจกรรมที่ขึ้นต่อคุณภาพของมนุษย์ ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติและวัฒนธรรม ซึ่งไม่สามารถแยกออกจากการพัฒนาทางเศรษฐกิจอื่น ๆ กระบวนการการท่องเที่ยวได้พัฒนาจนเกิดเป็นสาขาที่สำคัญสาขาหนึ่งในระบบเศรษฐกิจที่มีผู้ซื้อและผู้ขาย (ให้บริการ) จนขยายตัวเป็น “อุตสาหกรรมการท่องเที่ยว (Tourism Industry)” ที่ก่อให้เกิดรายได้ที่สำคัญของประเทศ ในช่วงที่เกิดวิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจหลายครั้ง อุตสาหกรรมการท่องเที่ยวแม้ได้รับผลกระทบ แต่มักเป็นอุตสาหกรรมที่ฟื้นตัวได้เร็ว และสามารถทดแทนภาวะชะงักงันทางเศรษฐกิจได้ดี

ดังนั้น ในระยะที่ผ่านมาการท่องเที่ยวจึงมุ่งเน้นมิติทางเศรษฐกิจ เป็นสำคัญ อย่างไรก็ตาม การขยายตัวของอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวได้ก่อให้เกิดผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมธรรมชาติและสังคม ทั้งโดยตรงและโดยอ้อมเช่นเดียวกับการพัฒนาในสาขาการผลิตอื่น ๆ

ผลกระทบจากการท่องเที่ยว

การท่องเที่ยว เป็นกิจกรรมของมนุษย์ที่ก่อประโยชน์หลายด้านทั้งในแง่การพักผ่อนหย่อนใจ หรือนันทนาการ (Recreation) และเป็นกระบวนการทางสังคมและเศรษฐกิจที่มีองค์ประกอบด้านต่าง ๆ ตามที่กล่าวมา การดำเนินไปของการท่องเที่ยวได้ส่งผลกระทบต่อองค์ประกอบที่เกี่ยวข้อง การเปลี่ยนแปลงดังกล่าว ถือได้ว่าเป็นผลกระทบการท่องเที่ยวซึ่งมีทั้งผลกระทบด้านบวกและด้านลบ

การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย (ททท.) ได้สรุปผลกระทบที่เกิดจากการท่องเที่ยวไว้ดังนี้

ผลกระทบด้านบวก

1. ประโยชน์ทางเศรษฐกิจ

1.1 การท่องเที่ยวก่อให้เกิดรายได้เงินตราต่างประเทศเป็นจำนวนมาก

ตั้งแต่ปี 2525 เป็นต้นมา การท่องเที่ยวสามารถทำรายได้ในรูปของเงินตราต่างประเทศมากเป็นอันดับ 1 เมื่อเปรียบเทียบกับรายได้จากสินค้าออกอื่น ๆ

1.2 รายได้จากการท่องเที่ยว จะมีผลกระทบทวีคูณในการสร้างรายได้หมุนเวียนในระบบเศรษฐกิจเพิ่มขึ้น ซึ่งจะทำให้ผลผลิตมวลรวมของประเทศมีค่าทวีคูณ 2 เท่าตัว

1.3 การท่องเที่ยวก่อให้เกิดการหมุนเวียนและการกระจายรายได้ ไปสู่ภูมิภาคเมื่อเกิดการเดินทางท่องเที่ยว เข้าไปถึงแหล่งท่องเที่ยวในชนบท การพัฒนาความเจริญก็จะไปถึงภูมินาณนั้น ๆ ก่อให้เกิดการสร้างสรรคสิ่งใหม่ ๆ ในท้องถิ่น เช่น โรงแรม ภัตตาคาร ร้านค้า สิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ มีผู้ลงทุนในหลาย ๆ รูปแบบ ทำให้เกิดการสร้างงาน สร้างอาชีพอย่างกว้างขวาง เป็นการสร้างรายได้สู่ประชาชนอย่างแท้จริง

1.4 การท่องเที่ยวมีบทบาทกระตุ้นให้เกิดการผลิตและนำเอาทรัพยากรของประเทศ โดยเฉพาะของท้องถิ่นมาใช้ประโยชน์ในอัตราที่สูง ในรูปของการผลิตสินค้าพื้นเมืองและสินค้าของที่ระลึก ตลอดจนการบริการในท้องถิ่นนั้น ๆ

1.5 การท่องเที่ยวเป็นอุตสาหกรรมที่ไม่สิ้นเปลืองวัตถุดิบ ผลผลิตขายได้ตลอดเวลาแล้ว แต่ความเหมาะสมและความสามารถของผู้ขาย

1.6 การท่องเที่ยวช่วยกระตุ้นให้เกิดการผลิตเป็นวงจรมนเวียนภายในประเทศ ทำให้เกิดการจ้างงานสร้างอาชีพของประชาชนทั้งทางตรงและทางอ้อม เป็นการลดการว่างงานลง ประชากรมีรายได้เพิ่มขึ้น ซึ่งส่งผลให้รัฐบาลได้รับรายได้ในรูปของภาษีอากรประเภทต่าง ๆ

2. ประโยชน์ทางสังคม

2.1 การท่องเที่ยวมีส่วนในการส่งเสริมความสัมพันธ์ของมนุษยชาติ ก่อให้เกิดสันติภาพ ความเป็นมิตรไมตรี และความเข้าใจอันดีระหว่างเจ้าของบ้านและผู้มาเยือน

2.2 การท่องเที่ยวมีบทบาทในการพัฒนา สร้างสรรค์ความเจริญทางสังคมให้แก่ท้องถิ่น ทำให้มีการก่อสร้างสิ่งใหม่ ๆ มีการลงทุนทางด้านการศึกษาเพื่อรองรับการบริการแก่ผู้มาเยือน ทำให้ประชาชนมีรายได้จากการมีงานทำ

2.3 การท่องเที่ยวก่อให้เกิด การอนุรักษ์พื้นที่มรดกทางวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อมก่อให้เกิด ความภาคภูมิใจ ความสำนึกและตระหนักในคุณค่าของศิลปวัฒนธรรม ตลอดจนการรักษาเอกลักษณ์ของชาติ ก่อให้เกิดความรู้สึกหวงแหนและรักผืนแผ่นดินที่อยู่อาศัยของตน

2.4 การท่องเที่ยวช่วยขจัดปัญหาความแตกต่างระหว่างเมืองกับชนบท ช่วยขจัดปัญหา การหลังไหลและเคลื่อนย้ายแรงงาน เข้ามาหางานทำหรือเสี่ยงโชคในเมืองของประชาชนในชนบท

2.5 การท่องเที่ยวช่วยให้ประชาชนในชนบท ใช้เวลาว่างให้เกิดประโยชน์ รู้จักใช้ทรัพยากร ในท้องถิ่นมาผลิตและประดิษฐ์สิ่งของเครื่องใช้ในรูปของสินค้าพื้นเมืองและของที่ระลึกไว้ สำหรับขายผู้มาเยือน เป็นการหารายได้มาจุนเจือครอบครัวเพิ่มขึ้น

3. ประโยชน์ทางการเมือง

3.1 การเดินทางท่องเที่ยวก่อให้เกิดความรู้สึกถึงความมั่นคง ปลอดภัย เพราะการที่นักท่องเที่ยวจะเลือกเดินทางไปเยือนที่ใด ที่นั้นจะต้องมีความปลอดภัยเพียงพอ

3.2 การท่องเที่ยวเป็นวิถีทางที่มนุษย์ต่างสังคมจะได้พบปะ รู้จักทำความเข้าใจกัน การเดินทางไปมาหาสู่กันภายในประเทศทำให้ได้รู้จัก ค้นเคย รู้ปัญหา ฝั่งพาทอาศัยกัน เป็นการสร้างความรัก สามัคคี สมานฉันท์ของคนในชาติ ในทำนองเดียวกัน การเดินทางท่องเที่ยวระหว่างประเทศจะเป็นการแลกเปลี่ยนวัฒนธรรม เสริมสร้างความเข้าใจอันดี ที่จะนำไปสู่ความเป็นเพื่อนร่วมโลกที่จะช่วยสร้างสรรค์สัมพันธไมตรี และความสงบสันติสุขในโลก

ผลกระทบด้านลบ

แม้ว่าอุตสาหกรรมท่องเที่ยวจะก่อประโยชน์ทางเศรษฐกิจและสังคมอย่างมากมาย กว้างขวาง ตามที่กล่าวมา แต่ก็ยังมีข้อเสียหรือผลกระทบทางด้านเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม และวัฒนธรรม ที่ควรพิจารณา ดังนี้

1. ปัญหาผลกระทบทางเศรษฐกิจ ได้แก่

1.1 การเปลี่ยนแปลงอาชีพจากเกษตรกรรมมาทำงานด้านการท่องเที่ยว จะทำให้เกิดปัญหาผลิตผลการเกษตรลดลงในขณะที่ความต้องการเพิ่มขึ้น เนื่องจากที่นักท่องเที่ยวมาร่วมกันร่วมใช้ ราคาสินค้าที่จำเป็นในชีวิตประจำวันเพิ่มขึ้นทำให้ค่าครองชีพสูงขึ้น

1.2 ลักษณะความเป็นฤดูกาลของการท่องเที่ยว อาจทำให้เกิดปัญหาการว่างงาน และความไม่คุ้มค่าในการลงทุน

2. ปัญหาผลกระทบทางสังคม ได้แก่

2.1 ความรู้สึกที่ว่านักท่องเที่ยวมักมีลักษณะท่าทางวางตัวเหนือกว่า ก่อให้เกิดความรู้สึกต่อต้าน ที่เป็นต้นเหตุของความเปลี่ยนแปลงอุปนิสัยที่เคยโอบอ้อมอารี มีความเป็นมิตรไมตรีต่อนักท่องเที่ยว

2.2 มีส่วนกระตุ้นให้เกิดปัญหาอาชญากรรมเนื่องจากค่าครองชีพสูงขึ้น

2.3 นักท่องเที่ยวบางกลุ่มมีส่วนในการส่งเสริมกิจกรรมที่เป็นปัญหาของสังคม เช่น การบริการทางเพศ การเสพยาเสพติด ฯลฯ

3. ปัญหาผลกระทบทางวัฒนธรรม ได้แก่

3.1 การนำวัฒนธรรมเป็นการค้า เช่น การดัดแปลงงานประเพณีให้เป็นงานบันเทิงเพื่อรองรับการท่องเที่ยว อาจทำให้สูญเสียความภาคภูมิใจในคุณค่าทางวัฒนธรรมของชาติ

3.2 เกิดการลอกเลียนแบบ หรือผลิตศิลปวัตถุโดยขาดคุณค่าทางศิลปะ และความประณีตบรรจง

3.3 วัฒนธรรมการแต่งกายและค่านิยมของท้องถิ่นเปลี่ยนแปลงไป เนื่องจากการเลียนแบบพฤติกรรมของนักท่องเที่ยว ทำให้สูญเสียเอกลักษณ์ของท้องถิ่น

4. ปัญหาผลกระทบต่อสภาพแวดล้อม ได้แก่

การพัฒนาสิ่งอำนวยความสะดวกและบริการท่องเที่ยวอาจก่อให้เกิดการทำลายธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมทั้งโดยตั้งใจและไม่ตั้งใจ และผลกระทบด้านนี้จะเห็นเป็นรูปธรรมอย่างชัดเจน เช่น การบุกรุกที่ดินสาธารณะ การปลูกสร้างอาคารที่มีรูปแบบขัดกับสภาพแวดล้อมการกำจัดสิ่งปฏิกูลที่ไม่มีประสิทธิภาพ ฯลฯ

จะเห็นได้ว่าการท่องเที่ยวมีทั้งผลดีและผลเสียอยู่ในตัวเองในการดำเนินงาน ด้านการท่องเที่ยว จะต้องพยายามควบคุมป้องกัน ไม่ให้เกิดผลเสียหรือให้เกิดผลเสียขึ้นน้อยที่สุด

ข้อคิดเห็นที่น่าสนใจในการพิจารณาเรื่องปัญหาผลกระทบจากการท่องเที่ยวนี้ สุริย์ บุญญา นุพงศ์ (2539) อ้างจาก เทียนชัย มัชฌมาน ซึ่งได้แปลและเรียบเรียงบทความในหนังสือ "Annals of tourism research" ได้ให้ข้อเสนอถึงผลกระทบด้านบวกและด้านลบของการท่องเที่ยว แต่ก็ได้พยายามเน้นให้มีความ

สนใจในผลกระทบด้านลบให้มากขึ้น โดยได้เสนอผลกระทบด้านลบในทางเศรษฐกิจ ที่เป็นการโต้แย้งคำกล่าวที่ว่า “การท่องเที่ยวช่วยทำให้เกิดรายได้และมีการกระจายรายได้แก่คนในท้องถิ่น” ทั้งนี้โดยได้แสดงให้เห็นว่าสำหรับแหล่งท่องเที่ยวที่ผู้คนไม่ค่อยเจริญนั้น สิ่งเหล่านี้มิได้เกิดขึ้น เพราะการที่คนในท้องถิ่นขาดความรู้ และประสบการณ์ในการดำเนินงานเกี่ยวกับการท่องเที่ยว ทำให้มีความจำเป็นต้องจ้างคนต่างถิ่นที่มีระดับการพัฒนาสูงกว่า และมีความชำนาญสูงกว่ามาดำเนินงานแทน คนในท้องถิ่นเอง จึงทำได้เพียงงานเล็ก ๆ ที่มีได้ยกระดับความสามารถในการทำงานและสถานภาพของตนขึ้นมาได้เลย ทั้งการเปลี่ยนแปลงไปสู่อาชีพที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยว ยังส่งผลต่อทัศนคติ พฤติกรรม และแบบแผนในการดำเนินชีวิตแบบดั้งเดิมซึ่งมักก่อให้เกิดปัญหาตามมา

ส่วนผลกระทบในทางสังคม ได้ชี้ให้เห็นว่า เมื่อมีการย้ายถิ่นเข้าไปมากขึ้น จะทำให้เกิดการแข่งขันทางอาชีพมากขึ้น มีความขัดแย้งด้านวัฒนธรรมระหว่างคนในท้องถิ่นกับคนต่างถิ่นเกิดความวุ่นวายไม่สงบสุข

ในส่วนของวัฒนธรรม การท่องเที่ยวได้มีบทบาทช่วยให้ศิลปกรรม และวัฒนธรรมท้องถิ่นไม่สูญไปตามยุคสมัย แต่ก็ได้ทำให้ศิลปกรรมและวัฒนธรรมเหล่านี้เปลี่ยนไปสู่ “ศิลปะเพื่อการค้า” ทำให้เกิดการอนุรักษ์และพัฒนาศิลปวัฒนธรรมไว้เพื่อการท่องเที่ยว ซึ่งภายหลังก็มักประสบปัญหาการสูญเสียเอกลักษณ์และคุณค่าของศิลปกรรม ทั้งนี้ เนื่องจากบทบาทด้านการตลาดเพื่อการท่องเที่ยวได้เข้ามามีอิทธิพลมากเกินไป

จากปัญหาผลกระทบต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น ทำให้เกิดความพยายามในการหารูปแบบวิธีการ ในอันที่จะทำให้การท่องเที่ยวเป็นไปอย่างยั่งยืน ซึ่งในปี 2530 (ค.ศ. 1987) ได้มีการเสนอทางเลือกใหม่ของการพัฒนาที่เรียกว่า “การพัฒนาที่ยั่งยืน” (Sustainable Development) จากรายงาน Brundtland Report (Our Common Future) ให้ความหมายของการพัฒนาแบบยั่งยืนว่า “เป็นการพัฒนาที่ตอบสนองความต้องการของสังคมปัจจุบัน โดยไม่บั่นทอนศักยภาพในการพัฒนาของคนยุคหน้า ในการแสวงหาการตอบสนองความต้องการของตน” (Shirley Eber 1992) แนวความคิดนี้ได้ขยายครอบคลุมมาสู่การพัฒนาการท่องเที่ยวด้วย

การท่องเที่ยวที่ยั่งยืน (Sustainable Tourism)

ในการประชุม Globe'90 ณ ประเทศแคนาดา ได้ให้คำจำกัดความ การท่องเที่ยวแบบยั่งยืนว่า หมายถึง “การพัฒนาที่สามารถตอบสนองความต้องการของนักท่องเที่ยว และผู้เป็นเจ้าของท้องถิ่นในปัจจุบัน โดยมีการปกป้องและสงวนรักษาโอกาสต่างๆ ของอนุชนรุ่นหลังการท่องเที่ยวนี้มีความหมายถึง การจัดการทรัพยากรเพื่อตอบสนองความจำเป็นทางเศรษฐกิจ สังคม และความงามทางสุนทรียภาพในขณะที่สามารถรักษาเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมและระบบนิเวศด้วย” (สถานการณ์สิ่งแวดล้อมไทย, 2528)

สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย อ้างจาก Shirley Eber (1992) ซึ่งได้นำเสนอหลักการของ ๘ เกรท่องเที่ยวที่ยั่งยืนไว้ ดังนี้

1. *Using Resource Sustainably*

การอนุรักษ์และใช้ทรัพยากรอย่างพอดี ทั้งที่เป็นทรัพยากรธรรมชาติ สังคมและวัฒนธรรม เป็นสิ่งสำคัญ และเป็นแนวทางการทำธุรกิจในระยะยาว

2. *Reducing Over-consumption and Waste*

การลดการบริโภคที่มากเกินไป และการลดการเสีย จะช่วยลดค่าใช้จ่ายในการทำบำรุงสิ่งแวดล้อม ที่ถูกทำลายในระยะยาว และเป็นการเพิ่มคุณภาพของการท่องเที่ยว

3. *Maintaining Diversity*

การรักษาและส่งเสริมความหลากหลายของธรรมชาติ สังคม และวัฒนธรรมมีความสำคัญต่อการท่องเที่ยวในระยะยาว และช่วยขยายฐานของอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว

4. *Integrating Tourism into Planning*

การประสานการพัฒนาการท่องเที่ยวเข้ากับกรอบแผนกลยุทธ์การพัฒนาแห่งชาติ การพัฒนาท้องถิ่นและการประเมินผลกระทบสิ่งแวดล้อม จะช่วยขยายศักยภาพการท่องเที่ยวในระยะยาว

5. *Supporting Local Economics*

การท่องเที่ยวที่รองรับกิจกรรมทางเศรษฐกิจของท้องถิ่น โดยพิจารณาด้านราคาและคุณค่าของสิ่งแวดล้อมไว้ ไม่เพียงแต่ทำให้เกิดการประหยัด แต่ยังป้องกันสิ่งแวดล้อมไม่ให้เกิดการทำลายอีกด้วย

6. *Involving Local Communities*

การมีส่วนร่วมอย่างเต็มที่ของท้องถิ่นในสาขาการท่องเที่ยว ไม่เพียงแต่สร้างผลตอบแทนแก่ประชากรและสิ่งแวดล้อมโดยรวม แต่ยังช่วยยกระดับคุณภาพการจัดการท่องเที่ยวด้วย

7. *Consulting Stakeholders and the Public*

การปรึกษาหารือกันอย่างสม่ำเสมอ ระหว่างผู้ประกอบการ ประชาชนท้องถิ่นองค์กร และสถาบันที่เกี่ยวข้อง มีความจำเป็นในการที่จะร่วมงานไปในทิศทางเดียวกันรวมทั้งร่วมแก้ปัญหา และลดข้อขัดแย้งในผลประโยชน์ที่แตกต่างกัน

8. *Training Staff*

การฝึกอบรมบุคลากร โดยสอดแทรกแนวคิดและวิธีปฏิบัติในการพัฒนาแบบยั่งยืนต่อบุคลากรท้องถิ่นทุกระดับ จะช่วยยกระดับการบริการท่องเที่ยว

9. *Marketing Tourism Responsibly*

การตลาดที่จัดเตรียมข้อมูลข่าวสารอย่างพร้อมมูล จะทำให้นักท่องเที่ยวเข้าใจและเคารพในสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ สังคม และวัฒนธรรมของแหล่งท่องเที่ยว และจะช่วยยกระดับความพอใจของนักท่องเที่ยวด้วย

10. *Undertaking Research*

การวิจัยและติดตามตรวจสอบอย่างมีประสิทธิภาพ จำเป็นต่อการช่วยแก้ปัญหา และเพิ่มผลประโยชน์ต่อแหล่งท่องเที่ยว นักท่องเที่ยว และนักลงทุน

จะเห็นได้ว่าแนวความคิดการท่องเที่ยวแบบยั่งยืน มุ่งเน้นให้อุตสาหกรรมการท่องเที่ยวโดยรวม ปรับสภาพการจัดการเพื่อเข้าสู่ยุคใหม่ของกระแสโลกที่เปลี่ยนไป (สถานการณ์สิ่งแวดล้อมไทย.2528) ดังนั้น ขอบเขตของการพัฒนาจึงครอบคลุมทุกองค์ประกอบทุกส่วนของการท่องเที่ยวหรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง คือ การพัฒนาการท่องเที่ยวทั้งหมดต้องมุ่งสู่ความยั่งยืน (All Tourism Should Be Sustainable Tourism : Dowling, 1995) กล่าวโดยสรุป กิจกรรมการท่องเที่ยวจะต้องสามารถดำรงอยู่ได้ มีนักท่องเที่ยวมาเยี่ยมเยือนสม่ำเสมอ ทรัพยากรการท่องเที่ยวยังคงรักษาความดึงดูดใจไว้ได้ไม่เสื่อมคลาย กิจกรรมบริการมีกำไร แม้ต้องมีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงการให้บริการอยู่เสมอ ผลกระทบที่มีต่อสิ่งแวดล้อมทั้งทางธรรมชาติ สังคม และวัฒนธรรม จะต้องไม่มี หรือมีน้อยที่สุด มีแต่การจัดการอย่างยั่งยืนเท่านั้น จึงจะสามารถคงความยั่งยืนของการท่องเที่ยวไว้ได้

หลักการพื้นฐานของความยั่งยืน จะต้องได้รับการปฏิบัติโดยอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวทั้งหมด ไม่จำเพาะแต่การท่องเที่ยวเฉพาะอย่าง การท่องเที่ยวขนาดเล็ก การท่องเที่ยวราคาแพงหรือการท่องเที่ยวของกลุ่มตลาดบน (Elite Market) เท่านั้น รวมถึงการท่องเที่ยวคนละใหญ่ (Mass Market) ด้วย

กระบวนทัศน์ใหม่การท่องเที่ยวไทย

การท่องเที่ยวเป็นกิจกรรมหนึ่งของมนุษย์ที่มีการเปลี่ยนไปตามยุคสมัยและสถานการณ์ทั้งในด้านรูปแบบ และองค์ประกอบ ตลอดจนแนวทางการพัฒนาและการจัดการ ในยุคสมัยในช่วงของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 8 ได้มีการตั้งประเด็นในเรื่องการพัฒนาการท่องเที่ยวของไทยขึ้นมาอภิปราย และเสวนากันอย่างกว้างขวาง ประเด็นที่น่าสนใจประเด็นหนึ่ง คือ เรื่องกระบวนทัศน์ใหม่การท่องเที่ยวไทย อันเป็นประเด็นที่มุ่งเน้นการให้ความสำคัญที่การพัฒนาคนและชุมชน ซึ่ง บุษกร พรหมมาโนช (2541) ได้กล่าวนำไปในบทความเรื่องดังกล่าว ตีพิมพ์ในวารสารการท่องเที่ยว ฉบับปีที่ 17 เล่มที่ 1 มกราคม ถึง มีนาคม 2541 ว่า การใช้การท่องเที่ยวช่วยในการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศ นับเป็นกลยุทธ์ที่ประสบความสำเร็จเป็นอย่างดี โดยเฉพาะในสถานการณ์ปัจจุบันที่ทั่วโลกกำลังเผชิญกับปัญหาเศรษฐกิจ เนื่องจาก การท่องเที่ยวเป็นวิธีการที่มีผลตอบแทนทางเศรษฐกิจสูง สามารถทำกำไรให้ธุรกิจเอกชนได้เป็นจำนวนมาก เกิดการสร้างงานในชุมชน และเป็นแหล่งรายได้ของรัฐในรูปภาษีอากรที่รัฐจะเก็บได้มากขึ้น

อย่างไรก็ตามการท่องเที่ยวสามารถพัฒนาไปได้อย่างต่อเนื่อง และใช้เป็นกลยุทธ์ในการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศไทยอย่างถาวรนั้น ก็ต้องเป็นไปอย่างสอดคล้องกับการพัฒนาที่ยั่งยืน แต่ในช่วงเวลาที่ผ่านมามีการพัฒนาการท่องเที่ยวของประเทศยังมีลักษณะของความไม่ยั่งยืนประการต่าง ๆ ดังกล่าวก่อให้เกิดปัญหา และไม่ส่งเสริมต่อการพัฒนาการท่องเที่ยวของประเทศ จึงต้องมีการปรับกระบวนทัศน์ (Paradigm) หรือมุมมอง เพื่อแสวงหาทิศทางใหม่ให้การท่องเที่ยวของไทยมุ่งสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนต่อไป

บุษกร พรหมมาโนช อ้างจาก นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2539) จากการจัดสัมมนา **"กระบวนทัศน์ใหม่การท่องเที่ยวไทย"** เมื่อวันที่ 6 สิงหาคม 2539 ณ โรงแรมสยามอินเตอร์ คอนติเนนตัล ซึ่งจัดโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย(สกว.) ว่าการท่องเที่ยวในรอบ 30 - 40 ปีที่ผ่านมา มีการเปลี่ยนแปลงและขยายตัวไปมาก การท่องเที่ยวกลายเป็นส่วนหนึ่งในชีวิตของคน คนทั่วโลกนิยมเดินทางท่องเที่ยว

มากขึ้น นักท่องเที่ยวชาวต่างประเทศที่เดินทางมาเที่ยวในประเทศไทยมีจำนวนเพิ่มมากขึ้น แม้จะส่งผลดีในแง่ของรายได้ แต่ก็ส่งผลเสียต่อการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมท้องถิ่น ในขณะที่เดียวกันคนไทยเองก็เดินทางท่องเที่ยวภายในประเทศเพิ่มมากขึ้น และมีผลกระทบต่อ การเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมท้องถิ่นไม่ต่างจากนักท่องเที่ยวชาวต่างประเทศ ดังนั้นหากจะนึกถึงความยั่งยืนของการท่องเที่ยวของไทย จึงควรให้ความสำคัญกับนักท่องเที่ยวชาวไทยเพิ่มมากขึ้น โดยได้เสนอโจทย์สำคัญเพื่อความยั่งยืนของการท่องเที่ยวไทยไว้ 5 ประเด็น ดังนี้

ประเด็นที่ 1 ให้มองความยั่งยืนของการท่องเที่ยวในความหมายที่กว้างกว่าเรื่องตัวเลข ทั้งตัวเลขของจำนวนนักท่องเที่ยวและรายได้ ควรมองถึงความยั่งยืนมีประโยชน์ หมายความว่า ให้มีนักท่องเที่ยวในปริมาณพอสมควร ทรัพยากรก็จะยั่งยืน และวัฒนธรรมบางส่วนก็จะสามารถดำรงอยู่ได้

ประเด็นที่ 2 ควรมีการสร้างหลากหลายทางการท่องเที่ยว ให้มีการท่องเที่ยวในรูปแบบต่าง ๆ กัน เช่น การท่องเที่ยวเพื่อสุขภาพ การท่องเที่ยวเพื่อการศึกษา การท่องเที่ยวเพื่อความบันเทิง การท่องเที่ยวเพื่อพักผ่อนหย่อนใจ เป็นต้น แม้ในปัจจุบันจะมีผู้จัดการท่องเที่ยวแบบต่างๆ ดังกล่าวอยู่แล้ว แต่ก็ยังไม่เพียงพอ ทั้งนี้ ในการจัดการท่องเที่ยวให้มีความหลากหลายนั้นไม่มีสูตรสำเร็จตายตัว แต่ผู้จัดต้องมีความจินตนาการ มีความกล้าในการคิดอะไรที่แปลกใหม่ ต้องมีความรู้ในกลุ่มเป้าหมายว่าเป็นกลุ่มใด และมีความสนใจในเรื่องใด

ประเด็นที่ 3 ทำให้การท่องเที่ยวเป็นส่วนหนึ่งของการเรียนรู้ของสังคม ไม่ใช่ธุรกิจที่ทำเงินให้แก่ประเทศเพียงอย่างเดียว ต้องมีการปรับเปลี่ยนการเรียนรู้จากเดิมที่เรียนรู้ตามหลักสูตรในห้องเรียน ให้มีการเรียนไปพร้อมการทำกิจกรรม ให้การท่องเที่ยวเป็นเวทีสำคัญของการเรียนรู้นอกห้องเรียน ผนวกการท่องเที่ยวให้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา ยกตัวอย่าง เช่น ส่งเสริมให้ท้องถิ่นจัดพิพิธภัณฑ์พื้นบ้านของตน โดยคนในท้องถิ่นเป็นผู้อธิบายให้ความรู้ เมื่อมีนักท่องเที่ยวไปเที่ยวชมซึ่งจะทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนความรู้ระหว่างคนท้องถิ่นกับนักท่องเที่ยวเกิดปฏิสัมพันธ์ หรือระหว่างผู้ให้กับผู้รับ

ประเด็นที่ 4 ควรมีการปรับบทบาทขององค์กรการท่องเที่ยว ของรัฐเสียใหม่จากการส่งเสริมการท่องเที่ยว ไปสู่การให้ความรู้มากขึ้นให้สามารถนำมาใช้จัดการการท่องเที่ยวทั้งในเชิงนโยบาย และเชิงปฏิบัติได้อย่างเหมาะสม

ประเด็นที่ 5 ให้ความรู้ความสำคัญกับ “คน” มากกว่ารายได้ ต้องมองคนเป็นเป้าหมายหลักในการจัดการการท่องเที่ยว “คน” ในที่นี้หมายถึง คนที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยว ได้แก่

- ผู้ให้บริการ เช่น มัคคุเทศก์ดูว่าเขามีรายได้ดีขึ้นหรือไม่ มีความรู้เพิ่มมากขึ้นหรือไม่ มีโอกาสขยายงานในทางที่เป็นประโยชน์ต่อตัวเองและครอบครัวเพิ่มขึ้นหรือไม่
- นักท่องเที่ยว ควรได้ประโยชน์จากการท่องเที่ยว ได้ความสนุกสนานเพลิดเพลิน ได้รับความปลอดภัย ได้ความรู้เพิ่มมากขึ้น

- คนท้องถิ่น ควรได้รับประโยชน์จากรายได้การท่องเที่ยว สามารถดำรงชีวิตประจำวันได้อย่างมีความสุข โดยการท่องเที่ยวไม่ไปทำลายระบบนิเวศน์ ตลอดจนวัฒนธรรมท้องถิ่น